

See discussions, stats, and author profiles for this publication at: <https://www.researchgate.net/publication/339936198>

Актуальні проблеми психології сім'ї

Book · January 2020

CITATIONS

0

READS

2,410

2 authors:

Oxana Bayer

Alfred Nobel University Dnipro

42 PUBLICATIONS 25 CITATIONS

SEE PROFILE

Olga Glushko

Oles Honchar Dnipro National University, Ukraine

7 PUBLICATIONS 0 CITATIONS

SEE PROFILE

О. О. Байер, О. І. Глушко

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПСИХОЛОГІЇ СІМ'Ї

2020

**Міністерство освіти і науки України
Дніпровський національний університет
ім. Олеся Гончара**

О. О. Байєр, О. І. Глушко

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПСИХОЛОГІЇ СІМ'Ї
Посібник

*Ухвалено на вченій раді
протокол № 8
від 30 січня 2020 р.*

**Дніпро
РВВ ДНУ
2020**

УДК 159.98:316.614.5](075.8)

Б 18

Рецензенти: канд. психол. наук Н. В. Грисенко
канд. наук з соц. комунікацій І. В. Гаркуша

Б 18 Байєр, О. О. Актуальні питання психології сім'ї [Текст] / О. О. Байєр, О. І. Глушко. – Дніпро: РВВ ДНУ, 2020. – 44 с.

Розглянуто важливі тенденції розвитку інституту сім'ї у ХХІ столітті. Наведено аналіз об'єктних стосунків та механізми їх впливу на розвиток дитини. Описано специфіку так званих нетрадиційних сімей: ЛГБТК, поліаморних і чайлдфрі.

Для студентів факультету психології ДНУ.

ВСТУП

Сучасна сім'я – складний об'єкт для аналізу, але з психологічного погляду коректніше сказати, що вона являє собою складний процес. Сучасна сім'я-як-процес нелінійна та полідетермінована – вона має безліч форм і завдань, які по-новому демонструють потреби людей в об'єктних стосунках.

Слід зауважити, що у сучасних посібниках із психології сім'ї обрані нами теми (психологічні особливості ЛГБТК-сімей, поліаморних сімей та чайлдфрі-сімей) висвітлено дуже обмежено – очевидно, автори вважають їх у край контroversійними. Ми ж, керуючись бажанням бути корисними майбутнім психологам, прагнемо дослідити ці суперечливі питання.

Іншим об'єктом нашого наукового пошуку є вплив батьків на пізнавальну активність дітей. Слід вказати, що вона являє собою основу психічного розвитку і вияв самостійності людини як дослідника, який організовує цей «природно-штучний» процес ініціативно та на власний розсуд. Утім пізнавальна активність важлива не тільки для інтелектуального, але й для особистісного прогресу, оскільки вона становить обов'язкову умову самоактуалізації та самореалізації. Можна припустити, що вона формує підґрунтя всіх основних, специфічно людських видів діяльності, зокрема навчання, спілкування та праці.

Намагаючись осмислити процес становлення пізнавальної активності та поведінку батьків як первинних трансформаційних об'єктів, ми також маємо змогу переосмислити специфічні завдання нетрадиційних сімей. У будь-які часи вони виконують ті самі функції, що і традиційні сім'ї: ведення господарства, економічне забезпечення, але передусім трансформування та контейнерування специфічних переживань, можливих лише у близьких стосунках. Виявляється, що для здійснення цих функцій не обов'язкова участь лише двох партнерів, їх належність до різних статей або навіть наявність дітей. Ті ж із них, хто все ж вирішує стати батьками, зазнають специфічної трансформації батьківської ідентичності. Виховувати дітей завжди було нелегко – необхідність прогнати, забезпечити і виростити багатогранну, щасливу особистість часто потребує від батьків надзусиль. Із плином часу характер цих зусиль змінювався, однак рівень їх складності залишався незмінним.

На нашу думку, сучасним батькам складно передусім у тому, що для них вибір батьківства та форми його реалізації ніколи не становлять поодинокі питання, вони змушені вирішувати їх в контексті інших життєвих завдань і «проектів». При цьому важко назвати такі потреби примхою або забаганкою – це необхідність, продиктована часом: сучасні батьки змушені поєднувати роботу та виховання, life-long самореалізацію і створення умов для самореалізації дітей. Для них важливо і те, і те, і вони не хотіли б відмовлятися від чогось, чимось жертвувати. Їм потрібно «збільшити пиріг», але це дуже складно в умовах постіндустріального висококонкурентного життя, тому виникає багато сумнівів, тривог, провини, образ і спротиву.

Л. В. Петрановська пише про це так: «Ми хочемо бути цілісними. І не хочемо – одвічно винуватими. Ми хочемо і материнства, і самореалізації. І світу доведеться змінитись так, щоб це стало для нас можливим»¹.

Наведена цитата про батьків також дуже добре ілюструє специфічні потреби нетрадиційних сімей, які нібито стверджують: ми хочемо розвиватися відповідно до своєї ідентичності, і світу доведеться змінитись так, щоб це стало для нас можливим.

РОЗДІЛ 1. НЕТРАДИЦІЙНІ СІМ'Ї

Безумовно, ЛГБТК-особи належать до категорій населення, які значною мірою дискримінують і стигматизують, а їх партнерство визнають девіантним або аномальним² [4; 11; 17–18; 27]. Причому часто такі переконання ґрунтуються не на власному досвіді суб'єктів дискримінації, а на засвоєних упередженнях і стереотипах [15]. Багато подібних стереотипів, на щастя, можна перевірити емпіричним шляхом – саме на результатах такої перевірки, визнаних світовим науковим товариством, і побудовано декілька наступних розділів даної роботи. Стигматизації також зазнають поліаморні сім'ї (через панівну моно-нормативну культуру) та чайлдфрі сім'ї (через дітоцентристську культуру) [28]. Недивно, що і засоби протистояння стигмі у представників зазначених нетрадиційних сімей схожі [29]. На даному етапі дуже спрощено й узагальнено можна стверджувати: отримані результати не підтверджують поширені стереотипи. Так, на психологічне благополуччя дітей значуще впливають їх стосунки з іншими дітьми, відчуття безпеки та компетентності їх батьків, тобто взагалі «якість батьківства», та наявність соціальної й економічної підтримки у родині, а не гендер або сексуальна орієнтація батьків [10; 16; 22].

Незважаючи на різні моралізаторські думки щодо таких видів партнерства [3; 17; 27], спеціалісти стверджують, що як гомосексуальні й поліаморні, так і чайлдфрі-сім'ї ближчі до традиційних устоїв, ніж здається, адже їх у будь-якому разі можна вважати сім'єю, на відміну від представників культури так званих «singles» (англ. – одинак), тобто осіб середнього віку та молоді в розвинених країнах, які не обтяжують себе зайвою відповідальністю і не перебувають у стабільному партнерстві [7; 11]. Замість песимістського трактування нетрадиційних сімей як «слизької доріжки» до деградації суспільства дослідники аргументують виправдану необхідність трансформації сім'ї у відповідь на зміну соціальних умов, адже одружені, гетеросексуальні партнери

1 Петрановська, Л. В. #Selfmama. Лайфхаки для работающей мамы [Электронный ресурс] / Л.В. Петрановская. – Режим доступа: http://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=22484888 – Заголовок с экрана.

2 М. Сабунаева у цьому контексті пропонує термін «гетероцентризм», під яким мають на увазі ставлення до будь-яких негетеросексуальних практик та ідентичностей як вторинних стосовно панівної гетеросексуальності [6]. Авторка зауважує, що хоча на сьогодні різні види такого партнерства і можуть бути представлені у ЗМІ, певні з них демонструють у явно неадекватному світлі. Споріднені концепти (скажімо, «гетеронормативність») наявні і в іншомовній літературі (наприклад, у [13; 25]).

з дітьми, які живуть разом із одруження до самої смерті, стають все рідшою формою сім'ї, яку вже не можна вважати основною одиницею суспільства [17–18]. Крім того, дослідники зауважують, що традиційна сім'я ніколи не була такою ідилічною, як може здаватись у ретроспективі [18; 28]. Водночас входження до середовища нормативності – безумовно, виклик, який потрібно прийняти активістам-виборювачам прав ЛГБТК, поліаморної та чайлдфрі-спільноти. «Нам потрібно, скоріше, не завоювати прийняття домінантної культури, а змінити саморозуміння її представників – розширити прийнятну та легітимну варіативність сексуальності та форм сім'ї», – закликає лесбійка-дослідниця квір-сімей [9, с. 12].

Для усіх типів квір-сімей різних форм характерне певне протиріччя: з одного боку, вони страждають через недостатню присутність в інформаційному полі, що спричиняє проблеми в юридичній, економічній, соціальній сферах та обмеження в інституційних правах, а з іншого – через страх нерозуміння та демонізації не поспішають розкриватися на публіці. Дослідники описують цікавий ефект, стосовний дітей із квір-сімей: вони можуть відчувати на собі певний тиск від зобов'язання виглядати «ідеальними дітьми з правильної родини» під внутрішнім примусом довести суспільству, що з ними та їх батьками все гаразд. «Ми не можемо дозволити собі «розкіш» бути відкрито складними, суперечливими або дисфункціональними як традиційні сім'ї» [23, р. 124]. Інша описана в літературі з досліджуваного питання проблема – свідоме замовчування дітьми із квір-сімей тиску з боку оточення, а також власної тривоги та переживань, зумовлене прагненням не засмучувати близьких [Там само; 9; 11].

У наступних розділах розглянемо устрій нетрадиційних сімей та проаналізуємо поширені суспільні переконання стосовно них.

Тема 1. ЛГБТК-сім'ї

Загальна ситуація. За даними ГО «Інсайт», співробітники якої займаються правозахисною та просвітницькою діяльністю, надають допомогу та підтримку ЛГБТК³-людям в Україні [2], і «Центру для геїв та лесбійок «Наш світ» [4], ставлення до їх клієнтів змінюється залежно від регіону проживання: жителям центральних регіонів притаманний вищий ступінь толерантності, ніж жителям західних. Крім того, для квір-людей важлива їх власна емоційна готовність до якісно нового, нетрадиційного для їх оточення шляху та зовнішня підтримка. Можливо, найпринциповішим моментом тут є наявність і міра вираженості *внутрішньої гомофобії* самого суб'єкта, тобто його негативного ставлення до власної сексуальності [6].

Стосунки між партнерами. Власне, гетеросексизм і гетеронормативність можуть визначати ставлення ЛГБТК-людей до себе та створюваного партнерства. В українському суспільстві дівчинку, наприклад, із самого дитинства готують до того, що вона зустрине «справжнього чоловіка», створить

---

3 Акронім з англійської мови, що позначає лесбійок, гомосексуалів, бісексуалів, трансгендерів та квірів (не гетеросексуальних і не цисгендерних осіб).

із ним пару і згодом вийде заміж, тож недивно, що люди нетрадиційної орієнтації на початку стосунків із партнером або партнеркою самі можуть не сприймати їх як серйозні, імовірніше, як тимчасовий епізод [3]. Водночас, як свідчать дослідження нетрадиційних сімей на пострадянських територіях [3; 5], власні тривалі стосунки респонденти і респондентки визначали саме як сімейні, незважаючи на відсутність у нашому суспільстві культурної традиції ідентифікувати гомосексуальні стосунки у такий спосіб. За даними опитувань, сім'я для ЛГБТК-людей «будується на емоційній близькості, любові, взаємопідтримці, довірі та розумінні. Визначальну роль відіграє спільність поглядів та очікувань (буди одним цілим)» [3, с. 52]. Крім того, було зацентровано на важливості почуття відповідальності, відданості; сім'ю опитані сприймають як стабільне і безпечне місце, яке часто асоціюється зі спільною територією проживання і становить символ переходу пари на «новий рівень» стосунків, де є довіра, любов і відкритість. За словами деяких респондентів і респонденток, для відчуття сімейного щастя важлива наявність дітей, більшість опитаних наголошують на важливості сімейних традицій і дбайливого ставлення до сумісних спогадів [Там само].

Можна підсумувати, що ЛГБТК-люди конструюють поняття сім'ї на власний розсуд – так, як вважають ближче для себе – і наповнюють його власним змістом. Утім, на нашу думку, не існує представників традиційної сексуальної орієнтації, яким не були б близькі виділені квір-особами сімейні цінності.

Цікаво, що специфічною проблемою гей-сімей дослідники називають дуже тісні діадні стосунки між партнерами: вони намагаються бути один для одного всім одночасно – друзями, коханцями, фінансовими партнерами. Саме таке злиття і пов'язані з ним очікування неминуче призводять до конфліктів у парі в майбутньому [8].

Шлюб. На сьогодні одностатеві шлюби в Україні не визнані законодавством, як і будь-які форми цивільного партнерства. На думку ЛГБТК-активістів, це суттєво звужує правові можливості квір-людей, становить одну із причин нерозкриття та розпаду таких пар, спричиняє страхи перед соціальною нестабільністю та проблемами. Наразі активісти захищають можливість укладення ЛГБТК-партнерами цивільного партнерства, що суттєво розширює права його учасників (скажімо, на спільне виховання дитини, отримання спадку, відвідини хворого партнера в реанімації тощо).

Батьківство. Батьківство у квір-сім'ях залишається контроверсійною темою. За наявними даними [10], 37% дорослих осіб, які ідентифікують себе як ЛГБТК, мали дитину в певний період їх життя. В українському суспільстві ЛГБТК-батьківство маргіналізують і рішення квір-людей стати батьками сприймають як безвідповідальність і егоїзм: мовляв, як можна народжувати дитину та прирікати її на стигму гомосексуальних або трансгендерних батьків?⁴

4 Зауважимо, що наразі в Україні трансгендерні люди практично позбавлені права на біологічне материнство чи батьківство. Для отримання нових документів необхідно отримати дозвіл комісії, який надають лише після операції з позбавлення особи репродуктивних органів, що, по суті, являє собою примусову стерилізацію. Водночас

На думку активістів ЛГБТ-руху, якщо слідувати цій логіці, права на материнство або батьківство варто позбавляти і незаможних осіб, і тих, хто зазнає расової дискримінації, а також усіх, хто не належить до так званої міфічної «більшості» [3].

Можливо, тема ЛГБТ-батьківства є той приклад предмета емпіричних досліджень в академічній психології, де особливо гостро постає питання репрезентативності вибірки, залученої до участі в них [1]. Часто в ЛГБТК-сім'ї потрапляють прийомні діти з різним минулим, у різному віці, тому здається необхідним і виправданим порівнювати особливості інтелектуального й емоційного розвитку дітей у різних типах родин з «однаковим стартом» [24]. Наголосимо також, що дані відносно квір-батьківства, зібрані на сьогодні, стосуються переважно лесбійок і геїв, які стали батьками у попередньому до камін-аута гетеросексуальному шлюбі, проте з'являється все більше робіт такої тематики, що підтверджують описані нижче закономірності [16].

Існують різні форми батьківства для ЛГБТК-людей: народження, удочеріння або всиновлення⁵, сурогатне материнство та виховання дітей від попередніх гетеросексуальних стосунків [19]. Наявність цих варіантів загалом ставить під сумнів необхідність бінарності батьківства, тобто ситуацію, коли батьками можуть стати люди виключно різної статі. Міру залученості донора, до якого жінки можуть звернутися для запліднення, у виховання дитини визначають у кожній родині індивідуально [3]. Існує як нуклеарна модель сім'ї, так і розширена: наприклад, сумісне проживання лесбійської та гейської пар, коли чоловік останньої стає донором і позиціонується дитині як батько. Зауважимо, що питання народження дитини в ЛГБТК-парі часто загострює питання камін-ауту⁶ і являє собою суттєве випробування [1; 22], тому інколи квір-пара віддає перевагу статусу чайлдфрі, аби не привертати до себе зайвої уваги [21].

Поширене раніше стереотипне переконання щодо меншої спроможності лесбійок та гомосексуальних чоловіків до партнерських стосунків і батьківства також було спростовано у кількох дослідженнях [15; 18]. Відповідно до розглянутих стереотипів ЛГБТК-особи як потенційні батьки вимушені стикатися з досить суперечливим суспільним уявленням щодо себе. Так, лесбійок часто вважають занадто войовничими, налаштованими проти чоловіків феміністками, або, навпаки, занадто люблячими «наслідками».

держава забороняє трансгендерним особам зберігати та використовувати свої біоматеріали для репродуктивних технологій. Наявність шлюбу та дітей в законі визначено як протипоказання зміни статі. Отже, держава примушує трансгендерних осіб обирати або власну ідентичність, або сімейні стосунки і можливість мати дітей [3].

5 Аналіз, наведений у роботі А. І. Лев, показує, що ЛГБТК-особи виявляють більшу схильність до всиновлення або фостерного батьківства «нетипових варіантів» – трансрасового, дітей з особливостями розвитку та великих сиблінгових груп. На думку авторки, цим людям, можливо, легше ідентифікуватись із статусом меншин таких дітей або ж вони сприймають ЛГБТК-спільноту як більш різнобарвну і відкриту для нових можливостей, ніж традиційну [16].

6 Процес добровільного визнання квір-людиною своєї гендерної належності або сексуальної орієнтації.

Водночас геїв сприймають або як позбавлених «природних здатностей до материнства» осіб, або як сексуально гіперактивних і потенційно «хижих», або як більш фемінінних порівняно з чоловіками-натуралами [16]. Вважають, що такі «неправильні» люди не зможуть забезпечити нормальну обстановку зростання і розвитку для дитини. А втім наявні роботи доводять, що в парах представників сексуальних меншин більш-менш рівно розподілено домашні обов'язки (у тому числі стосовно догляду за дитиною), а самі партнери свідчать про високий рівень задоволеності стосунками. Окремі дослідження демонструють навіть вищий рівень розвитку батьківських навичок у лесбійок і чоловіків-гомосексуалів, ніж у традиційних гетеросексуальних парах (свідоме ставлення до батьківства, сприятливі для розвитку дитини патерни взаємодії з батьками, відмова від фізичних покарань)[15–16].

Досить поширені звинувачення, висунуті традиціоналістами щодо більшої схильності дітей, вихованих ЛГБТК-батьками, до гомосексуальної орієнтації, розладів гендерної ідентичності, більш ризикованої статевої поведінки та педофілії в майбутньому, було спростовано емпіричним шляхом [1; 6; 15]. Водночас доведено вищу толерантність дітей квір-батьків стосовно представників будь-яких меншин, яку самі вони пояснюють фактом виховання ЛГБТК-батьками [12–13; 26–27]. Згідно з наявними емпіричними підтвердженнями діти, яких виховують у гомосексуальних парах, не відрізняються від дітей гетеросексуальних партнерів за рівнями депресії, проблем із поведінкою або соціального функціонування [13–14], психологічної адаптації, самооцінки й академічними успіхами [16]. При цьому квір-батьки менше вдаються до практики тілесних покарань та проводять з дітьми більше часу у спільних видах діяльності [20]. У більшості дітей, виховуваних квір-батьками, формуються нормативні варіанти сексуальної та гендерної ідентичності [16]. Навіть самі дослідники звертають увагу, що заспокоєне звітування про «нормативність» таких дітей – данина стигмі і побоюванням, що через «інакшість» їх батьків діти матимуть певні відхилення. На їх думку, такими даними наразі послуговуються передусім для захисту прав квір-осіб на батьківство.

Виділено певний опосередковувальний вплив сексуальної орієнтації батьків на гендер їх дітей. Так, згідно з даними, наведеними у роботах А. Е. Голдберг та М. Р. Мур, дочки матерів-лесбійок у середньому пізніше розпочинають статеве життя, однак мають більше сексуальних партнерів у ранньому юнацтві та менше ригідних стереотипів стосовно власної сексуальності, ніж дочки гетеросексуальних батьків. Водночас має місце зворотній вплив на синів. На думку авторок, можливо, синам, виховуваним лесбійками, прищеплюють порівняно вищу відповідальність за свій статус чоловіка та відсутність впевненості або дозволу на «чоловічі привілеї» [13; 20].

Дослідження свідчать, що хатні зобов'язання є вкрай гендеровані [3; 18], тобто існує певний «гендерний сценарій», хто і чим повинен займатись у домогосподарстві. Утім для нетрадиційних сімей такі сценарії виявляються неактуальними, що має як свої переваги, так і деякі недоліки. Так, одностатеві

пари, а також виховувані ними діти [1; 13; 15] можуть бути гнучкішими стосовно хатніх обов'язків, при цьому питання господарського навантаження потребують більш щирого обговорення задля узгодження спільної моделі, що задовольнить обох партнерів. Вони потрапляють в абсолютно нові для себе умови, де їм потрібні нові, самостійно вироблені рішення. Ці рішення можуть, зокрема, ґрунтуватись якщо не на гендерованих очікуваннях, то на особистісних характеристиках, уподобаннях або рисах характеру (скажімо, схильність до технічної роботи може бути притаманна людині незалежно від її статі та гендера). Так, результати опитувань лесбійок в Україні доводять, що з певного віку вони не розраховують на «чоловічу» зарплатню та ставлять собі за мету здобути гідну освіту і престижну роботу, побудувати успішну кар'єру задля повної матеріальної та соціальної незалежності [1].

Коли ЛГБТК – діти. Страх перед руйнуванням стосунків, відторгненням та можливими економічними «санкціями» з боку батьків виділяють як основну причину того, чому ЛГБТК-люди обирають подвійне життя [1]. Установлено, що квір-молодь більше схильна покладатися на позасімейні джерела підтримки й інформації порівняно з молоддю традиційної орієнтації [14]. Більше того, навіть підтримка гей-партнерів та коханців (теперішніх або колишніх) ресурсніша та надійніша, ніж підтримка членів біологічних сімей квір-осіб [29].

На основі даних опитувань українських лесбійок [1] можна виокремити декілька варіантів побудування їх стосунків з батьком і матір'ю.

1. Батьки знають про орієнтацію їх дитини та ставляться до неї толерантно або нейтрально.

2. Про гомосексуальність дочки знає один із батьків, він ставиться до цього факту або позитивно, або нейтрально, але при цьому приховує його від оточення.

3. Про гомосексуальність дочки знає один із батьків – частіше це мати, яка ставиться до цього факту гостро негативно і приховує його від оточення.

4. Про гомосексуальність дочки знають обидва батьки, проте сприймають її як примху, сподіваючись, що з часом дитина схаменеться і знайде «справжнього чоловіка».

5. Про гомосексуальність дочки знають обидва батьки і ставляться до неї гостро негативно.

6. Батьки нічого не знають про гомосексуальність дочки, проте, на її думку, здогадуються.

7. Батьки не мають і гадки про те, що їх дитина – лесбійка.

Ті самі автори виокремлюють основні причини, що перешкоджають камін-ауту перед батьками.

1. Страх зруйнувати стосунки з батьками й опинитись у стані тривалого конфлікту з ними.

2. Неготовність батьків сприйняти незвичний факт і несподівану новину.

3. Негативне ставлення батьків до квір-осіб, висловлюване неодноразово.

4. Страх за здоров'я та фізичний стан батьків у зв'язку з отриманням важкої новини.

5. Відсутність сміливості наважитися на складну розмову з батьками.

6. Відсутність щирості у стосунках з батьками, коли камін-аут втрачає сенс.

7. Задоволеність наявними стосунками з батьками і прагнення підтримувати їх на тому ж рівні.

Зауважимо, що подібні варіанти батьківсько-дитячих стосунків у контексті одностатевого партнерства описані й іноземними авторами [28].

Нарешті, було досліджено варіанти взаємодії між ЛГБТК-батьками та ЛГБТК або гетеросексуальними цисгендерними дітьми [14]. Мабуть, можна стверджувати, що діти ЛГБТК-батьків зазнають подвійної маргіналізації: по-перше, як власне представники нетрадиційної орієнтації, по-друге – як такі, чия «неправильна» гендерна та сексуальна орієнтація могли спричинити їх «неправильні» батьки (вони і самі можуть не бажати свідчити «проти» батьків, побоюючись нашкодити дорогим їм людям, які, як ці діти знають із власного досвіду, і так отримують свою «порцію» стигми). За допомогою якісних дослідницьких процедур встановлено, що ЛГБТК-батьки дійсно можуть значно полегшити процес усвідомлення ідентичності їх дітей у разі, якщо вони належать до варіантів меншин. А втім описано й випадки, коли діти ЛГБТК-батьків через суспільний тиск щодо ненормативності останніх та інтерналізовану гомофобію вирішують дотримуватися гетеросексуальності та гендерно-конформної поведінки, аби не підтверджувати стереотип «у батьків-гомосексуалів і діти також будуть гомосексуалами» [16].

Завдання для самоперевірки

I. Оберіть правильний варіант відповіді

1. Прикладом стигматизації квір-родини та її наслідками є:

- а) відчуття дітьми, виховуваними у цій родині, тиску з боку суспільства щодо своєї «неправильності» та замовчування власної тривоги та переживань;
- б) статистично частіше виховання ЛГБТК-родинами прийомних і всиновлених дітей;
- в) трансформація традиційної сім'ї;
- г) прийняття та прихильність з боку домінантної дітоцентристської моно-нормативної культури.

2. До факторів, що ускладнюють адаптацію квір-особи в українському суспільстві, належать:

- а) проживання у центральному регіоні України;
- б) наявність внутрішньої гомофобії самої квір-особи;
- в) наявність зовнішньої підтримки;
- г) емоційна готовність до раніше не випробуваного шляху становлення.

3. Твердження, що неправильно описує стосунки між ЛГБТК-партнерами:

- а) через гетеронормативність гендерного виховання на початку стосунків із партнером або партнеркою ЛГБТК-особа може сприймати їх як щось недостатньо серйозне;
- б) незважаючи на відсутність відповідної традиції в українському

суспільстві, квір-особи мають тенденцію сприймати і називати власні тривалі стосунки з партнерами сім'єю;

в) діти – важлива невід'ємна частина сімейного щастя в уявленні квір-осіб;

г) квір-особи сприймають довіру, любов, відкритість і відповідальність як наріжний камінь справжніх, тривалих стосунків із партнерами.

4. Батьківство у ЛГБТК-родинах:

а) швидше, становить виняток, ніж правило;

б) докорінно відрізняється за своїми закономірностями та результатами виховання від батьківства у гетеросексуальних родинах;

в) наразі мало досліджене;

г) часто загострює питання добровільного визнання своєї сексуальної орієнтації з боку батьків.

5. Емпіричним шляхом було спростовано такі стереотипні переконання щодо дітей, виховуваних ЛГБТК-батьками:

а) схильність до гомосексуальної орієнтації;

б) вища толерантність до представників будь-яких меншин;

в) притаманність нормативних варіантів сексуальної ідентичності;

г) притаманність нормативних варіантів гендерної ідентичності.

II. Наведіть терміни відповідно до запропонованих визначень

1. ... – тлумачення будь-яких сексуальних практик та ідентичностей, окрім гетеросексуальної, як вторинних.

2. ... – термін, що позначає негативне ставлення квір-особи до власної сексуальності.

3. Специфічною проблемою, притаманною гей-сім'ям, є утворення тісних ... , коли партнери виступають один для одного і друзями, і коханцями, і фінансовими партнерами тощо, перевантажуючи стосунки ролями та контекстами.

4. ... – уявлення, згідно з яким батьками дитини можуть бути виключно особи різної статі.

5. ... – назва для групи людей, чий гендер збігається зі статтю.

III. Визначте правильність або хибність тверджень

1. Часто переконання, на основі яких відбувається дискримінація квір-осіб, формуються на власному досвіді тих, хто її реалізує.

2. Сексуальна орієнтація батьків меншою мірою впливає (та навіть взагалі не впливає) на психологічне благополуччя дітей, ніж інші фактори.

3. Тісні діадні стосунки партнерів специфічні для квір-партнерств і такі, що свідчать про високий рівень довіри і задоволеності стосунками з боку їх учасників.

4. Квір-особи схильні до «нетипових варіантів» усиновлення або удочеріння: трансрасового, дітей з особливостями розвитку та великих сіблінгових груп.

5. Деякі дослідження доводять вищий рівень розвитку свідомого ставлення до батьківства, сприятливих патернів взаємодії у парі «дитина – батьки» та інших батьківських навичок саме у гей-батьків.

Список використаної літератури

1. Гейдар, Л. Быть лесбиянкой в Украине: обретая силу [Текст] / Л. Гейдар, А. Довбах. – Київ, 2007. – 122 с.
2. Громадська організація «Insight» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.insight-ukraine.org/uk> – Заголовок з екрана.
3. ЛГБТ-сім'ї в Україні: соціальні практики та законодавче регулювання [Текст] / Г. Ярманова [та ін.]. – Київ: Інсайт, 2012. – 78 с.
4. Маймулахін, А. Українські гомосексуали і суспільство: взаємне проникнення: огляд ситуації: суспільство, держави і політики, ЗМІ, правове становище, гей-спільнота [Текст] / А. Маймулахін, О. Зінченков, А. Кравчук. – Київ: Атопол, 2007. – 88 с.
5. Нартова, Н. Лесбийские семьи: реальность за стеной молчания [Текст] / Н. Нартова // Семейные узы: модели для сборки. Сб. ст. Т. 1; сост. и редактор С. Ушакин. – Москва: НЛЮ, 2004. – С. 292–315.
6. Сабунаева, М. Внутренняя гомофобия: боюсь ли я сам себя? [Текст] / М. Сабунаева. – Санкт-Петербург, 2011. – 52 с.
7. Шульман, Е. Будущее семьи, частной собственности и государства [Электронный ресурс] / Е. Шульман. – Режим доступа: <https://www.youtube.com/watch?v=n13hg-zFeyA> – Заголовок с экрана.
8. Bettinger, M. Polyamory and Gay Men [Text] / M. Bettinger // J. of LGBT Family Studies. – 2008. – Vol. 1. – No. 1. – P. 97–116.
9. Epstein, R. Queer parenting in the new millenium [Text] / R. Epstein // Canadian Woman Studies. – 2005. – Vol. 24. – No. 2–3. – P. 7–14.
10. Few-Demo, A. L. Queer theory, intersectionality, and LGBT-parenting: transformative critical pedagogy in family theory [Text] / A. L. Few-Demo, A. M. Humble, M. A. Curran, S. A. Lloyd // J. of Family Theory and Rev. – 2016. – No. 8. – P. 74–94.
11. Fish, J. N. Queering methodologies to understand queer families [Text] / J. N. Fish, S. T. Russel // Family Relations: Interdisciplinary J. of Applied Family Science. – 2018. – No. 67. – P. 12–25.
12. Folgero, T. Queer nuclear families? Reproducing and transgressing heteronormativity [Text] / T. Folgero // J. of Homosexuality. – 2014. – Vol. 54. – No. 1–2. – P. 124–149.
13. Goldberg, A. E. (How) does it make a difference? Perspectives of adults with lesbian, gay, and bisexual parents [Text] / A. E. Goldberg // American J. of Orthopsychiatry. – 2007. – Vol. 77. – No. 4. – P. 550–562.
14. Kuvalanka, K. A. «Second generation» voices: queer youth with lesbian / bisexual mothers [Text] / K. A. Kuvalanka, A. E. Goldberg // J. of Youth and Adolescence. – 2009. – Vol. 38. – P. 904–919.
15. Lesbian & Gay Parenting [Text]. – Washington: American Psychological Assoc., 2005. – 82 p.
16. Lev, A. I. How queer! – The development of gender identity and sexual orientation in LGBTQ-headed families [Text] / A. I. Lev // Family Process. – 2010. – Vol. 49. – No. 3. – P. 268–290.

17. Liebler, C. M. Queer tales of morality: the press, same-sex marriage, and hegemonic framing [Text] / C. M. Liebler, J. Schwartz, T. Harper // *J. of Communication*. – 2009. – No. 59. – P. 653–675.
18. Lubbe, C. Mothers, fathers, or parents: same-gendered families in South Africa [Text] / C. Lubbe // *South African J. of Psychology*. – 2007. – Vol. 37. – No. 2. – P. 260–283.
19. Mamo, L. Queer intimacies and structural inequalities: new directions in stratified reproduction [Text] / L. Mamo, E. Alston-Stepnitz // *J. of Family Iss.* – 2015. – Vol. 36. – No. 4. – P. 519–540.
20. Moore, M. R. LGBT sexuality and families at the start of the twenty-first century [Text] / M. R. Moore, M. Stambolis-Ruhstorfer // *The Annu. Rev. of Sociology*. – 2013. – Vol. 39. – No. 25. – P. 1–17.
21. Naples, N. A. Queer parenting in the new millenium [Text] / N. A. Naples // *Gender & Society*. – 2004. – Vol. 18. – No. 6. – P. 679–684.
22. Nelson, F. Lesbian families [Text] / F. Nelson // *J. of Gay & Lesbian Social Services*. – 2008. – Vol. 10. – No. 1. – P. 27–46.
23. Pallotta-Chiarolli, M. «These are our children»: polyamorous parenting [Text] / M. Pallotta-Chiarolli, P. Haydon, A. Hunter // *LGBT-parent families: innovations in research and implications for practice* / A. Goldberg, K. Allen (eds.). – New York: Springer, 2013. – P. 117–131.
24. Park, S. M. Adoptive maternal bodies: a queer paradigm for rethinking mothering? [Text] / S. M. Park // *Hypatia*. – 2006. – Vol. 21. – No. 1. – P. 201–226.
25. Pfeffer, C. A. Normative resistance and inventive pragmatism: negotiating structure and agency in transgender families [Text] / C. A. Pfeffer // *Gender & Society*. – 2012. – Vol. 26. – No. 4. – P. 574–602.
26. Ryan, J. Border sexualities, border families in schools: queering education [Text] / J. Ryan // *J. of LGBT youth*. – 2012. – Vol. 9. – No. 3. – P. 266–270.
27. Ryan, M. Constructing gay and lesbian parent families: «beyond the closet» [Text] / M. Ryan, D. Berkowitz // *Qualitative Sociology*. – 2009. – Vol. 32. – P. 153–172.
28. Sheff, E. Polyamorous families, same-sex marriage, and the slippery slope [Text] / E. Sheff // *J. of Contemporary Ethnography*. – 2011. – Vol. 40. – No. 5. – P. 487–520.
29. Sheff, E. Resilience in polyamorous families [Text] / E. Sheff // *Crit. & experiential: Dimensions in gender and sexual diversity*. – 2016. – P. 257–280.
30. Wilson, A. R. With friends like these: the liberalization of queer family policy [Text] / A. R. Wilson // *Crit. Social Policy*. – 2007. – Vol. 27. – No. 1. – P. 50–76.

Тема 2. Поліаморні сім'ї

«Поліамурність» або «поліаморність» [1] – відносно новий для академічної психологічної літератури термін, під яким розуміють романтичні стосунки з декількома партнерами. Це за визначенням не є зрада, адже партнери не порушують правил, прийнятих у їх стосунках, і діють за взаємною

домовленістю. Поліаморність також не можна ототожнити зі свінгерством, під яким зазвичай мають на увазі виключно сексуальну практику [21]. У публікаціях, присвячених проблемі, наявні різні варіанти терміна, зокрема протилежні послідовній моногамії «не-моногамія за згодою» (consensual non-monogamy) [13; 18] та «вірність кільком» (polyfidelity) [15]. Під «послідовною моногамією» мають на увазі перехід від однієї коханої людини до іншої з одночасним декларуванням моногамії у стосунках. Під «не-моногамією за згодою» розуміють стосунки з різними партнерами, кожний з яких приймає правила та слідує їм. За статистикою, переважна більшість ідентифікованих полі-осіб – це білі, належні до середнього або вищого класу особи з престижною освітою та достатньо високим соціо-економічним статусом (проте з порівняно нижчим заробітком, ніж у моногамних осіб [9]); більшість полі-жінок бісексуальні, натомість більшість чоловіків – гетеросексуальні [12; 20–21].

Люди ідентифікують себе як поліамори з цілої низки причин. Багато хто шукає множинних інтимних стосунків, дехто – задоволення більшої кількості потреб, хтось бунтує проти норм сексуального самовираження [22]. Поліамори переконані, що нереалістично очікувати від моногамних стосунків задоволення всіх потреб людини, і що ми продовжуємо перебувати у них виключно через тиск суспільства та нав'язану мононормативність. Цікаво, що чим толерантніше людина ставиться до полігамії, тим вища її схильність до безпечних сексуальних практик [2].

Суспільні настрої. Як уже було зазначено вище, поліаморні партнери зазнають потужної дії стигми – як зовнішньої, так часто і внутрішньої [2; 16]. Вони «винні, допоки не доведено інше», як влучно висловила Е. Шеф, одна із провідних дослідниць поліаморії у світі [21, с. 257]. Зазвичай від поліаморних осіб очікують меншої відповідальності та гіршого ставлення до партнерів, ніж від моногамних [Carlstrom]. У разі появи певних протиріч і конфліктів у союзі як самі поліаморні партнери, так і оточення (у тому числі неосвічені психотерапевти [16]) очікують, що причину потрібно шукати насамперед у характері їх стосунків. Моногамній особі навряд чи доведеться почути, що причина її негараздів у тому, що вона «практикує моногамію».

Поліамурне партнерство. Існують дослідження, які показують, що більшість гей-сімей (як і певна кількість лесбійських) сімей не дотримуються сексуальної моногамії, але «моногамні емоційно» [6]. При цьому деяка, поки недостатньо досліджена, частка цих партнерств свідчить про наявність у екстрадіадних (поза первинним, сімейним партнерством) відносинах емоційної близькості, відданості, сподівання на тривалі стосунки [8] та їх велику значущість для всіх партнерів-учасників поліаморного союзу [7]. Як уже було зазначено, навіть від колишніх партнерів та коханців полі-особи відчувають більше тепла та підтримки, ніж від біологічної родини [21].

Наголосимо, що відповідно до переконливої кількості робіт партнери у поліаморних і моногамних стосунках суттєво не відрізняються за рівнем відданості один одному, задоволення від стосунків, пристрасі і любові [3; 16].

Водночас «не-моногамні за згодою» більше довіряють один одному і менше зазнають болісного почуття ревності⁷ [2; 16]. Ці результати можна пояснити самою суттю поліаморних стосунків, яка вимагає від їх учасників невинної роботи над ними, поваги один до одного та чесності перед собою і партнерами [8]. Цікаво також, що результати досліджень свідчать про вищий рівень підтримки і глибини стосунків з первинними партнерами та вищий рівень еротизму у вторинних стосунках порівняно з описом відносин моногамними партнерами [9; 13]. Такі дані дозволяють дійти висновку, що у полігамних стосунках люди можуть підтримувати зв'язок з діадними й екстрадіадними партнерами одночасно, адже задовольняють через них різні потреби [2]⁸.

Мабуть, цілком очікуваним є факт, що поліамори менше схильні до будь-яких форм офіційної реєстрації стосунків, на відміну від уже розглянутих ЛГБТК-осіб. Ті ж із них, що перебувають у шлюбі, надають цьому факту невеликого значення [20]. Таке досить спокійне ставлення до укладання офіційного шлюбу може бути зумовлене складністю адаптації офіційного законодавства навіть найліберальніших країн до полі-шлюбів. Водночас це не заважає активістам полі-руху відстоювати необхідність таких змін, які аналітики, до слова, називають наступною вірогідною трансформацією суспільного устрою [5]. Індиферентність до шлюбу може ґрунтуватися на культурній специфіці полі-середовища, яке пропагує менш традиційний вибір, зокрема вільні за формою стосунки, недовіру до інституцій та відторгнення переважної гомогенності [4]. А втім усе зазначене не заперечує значущості певних церемоній визначення взаємної обраності, важливості партнерів. Загалом дослідження свідчать, що поліамори не шукають множинного шлюбу; швидше, розуміючи кохання як цілком вичерпний ресурс, вони прагнуть стосунків, побудованих на радикальній чесності та спілкуванні [22].

Батьківство. За даними опитувань американських полі-сімей, 28,6% респондентів були біологічними батьками дітей віком до 18 років, 15% –

---

7 Моногамні особи часто не здатні уявити, як можна уникнути ревності у стосунках, де «хтось ще». Якісні дослідження полі-сімей показують, наскільки важливими цінностями у полі-стосунках є відвертість та спілкування. Так, особи, які практикують «не-моногамію за згодою», можуть усвідомлено вдаватися до так званої «радикальної чесності» (тобто абсолютної відвертості, навіть якщо вона може здаватися «не зовсім доброю» або «зручною»). Крім того, вони цілеспрямовано прагнуть навчання ненасильницької комунікації, уважно вислуховуючи партнера, демонструючи вміння вийти із конфлікту завдяки розумінню позиції співбесідника тощо. На переконання захисників полі-стосунків, якщо партнерам «достатньо» одне одного, вони вміють довіряти, чути і розуміти один одного та водночас цінують себе, вони не прагнуть контролювати кохану людину та обмежувати її [21].

8 Цікавим специфічним механізмом функціонування полі-сімей є їх традиція підтримувати і вибудовувати стосунки навіть після розставання та припинення сексуальних відносин. У цьому разі інтимні сексуальні стосунки дуже часто трансформуються в душевну близькість і підтримку, яким самі поліамори надають великого значення, сприймають як певний новий етап, порівнюють із стосунками сиблінгів і продовжують вважати сімейними [21]. Звичайно, це тим більше важливо, адже колишні коханці інколи продовжують разом виховувати спільних дітей і не переживають щодо зради або розлучення у моногамних стосунках.

офіційними опікунами дитини, молодшої за 18 років, 26% мешкали разом із дітьми віком до 18 років. 69% респондентів засвідчили готовність мати дітей у стосунках із партнерами, 61,2% розглядали питання всиновлення (3% із них уже всиновили дитину) [15]. Вплив стигми у батьківсько-дитячих стосунках досить відчутний: згідно з результатами опитувань лише 30% полі-батьків повідомили дітям про свої стосунки з кількома партнерами (або намір мати такі стосунки), 45,7% такою інформацією не ділились, інші респонденти на питання не відповіли. При цьому у випадках, де батьки повідомили дітям про особливості побудови їх партнерських стосунків, 44,7% з них зустріли цю новину позитивно, 15% відреагували негативно, а 39,6% – нейтрально [10].

Різноманіття реакцій батьків і дітей стосовно відомостей про полі-стосунки однієї зі сторін повторюють описані у попередній частині стосовно ЛГБТК-партнерств. Через суспільний тиск або страх нерозуміння з боку оточення і негативних наслідків для дітей полі-родини часто обирають нерозкриття як стратегію керування стигмою, представляючи екстрадіадних партнерів як далеких родичів, друзів родини тощо [14–15].

Більшість досліджень демонструють позитивні моменти, які приносить досвід зростання і розвитку в полі-родині – емоційні, соціальні та розумові [15]. Доведено, що дитина полі-батьків має більшу повагу та емоційну й інформаційну підтримку, ніж дитина моногамних батьків, фізично менше спроможних надати дитині уваги і більше виснажених батьківськими обов'язками. Завдяки самій специфіці побудування стосунків відносинам дорослих і дітей у полі-родині завжди притаманна щирість і відвертість. Через «розподілене батьківство» дитина отримує більше присвяченого саме їй часу від люблячих її людей, що віддалено нагадує зміст ролей тіток і дядечок. До того ж вона проводить менше часу в системних установах нагляду за дитиною, як-то дитячі садки або групи подовженого дня у школах. Опитувані полі-особи вірили, що насичене різними заняттями дозвілля, яке діти проводять із декількома батьками, потенційно заохочує їх до більш різнобічного розвитку [2; 23]. При цьому респонденти завжди зазначають, що особливої уваги потребує момент залучення дитини до суспільства з панівною моногамною культурою, зокрема до системи освіти та медіа, де моногамні стосунки змальовано як нормативний варіант, а полі-стосунки не розглядають або подають як, наприклад, наслідок зради у діадному партнерстві або зловживання жінками або дівчатами з боку лідерів релігійних культів [11; 19].

Важливо зауважити, що науковці наголошують на розбіжностях в адаптованості дітей батьків, які практикують немоногамні стосунки за згодою, та батьків, які зрадили один одному. Так, було виявлено, що перша група дітей краще адаптована і така, що має щиріші, глибші і безпечніші відносини з батьками. Це, зокрема, стосується і дітей з особливостями: доведено, що полі-батьки швидше і легше стають на бік дитини і готові захищати її інтереси в ситуаціях соціального тиску [2].

Окремий акцент у дослідженнях зроблено на нонсексистському вихованні дітей у полі-родинах [15], зокрема прищепленні дитині нонмізогіністських та

нонгетеронормативних поглядів, заохоченні дівчат до асертивної поведінки у розв'язанні міжособистісних конфліктів.

Одним із недоліків сумісного батьківства у поліаморних родинах психологи вважають сильну прив'язаність дітей до партнерів своїх батьків – у разі їх розставання діти переживають цілком природну сепараційну тривогу та смуток. На основі інтерв'ю, проведених із полі-батьками, можна зробити висновок, що вони обирають стратегію «емоційного захисту» дітей, намагаючись забезпечити тривалий (або навіть пожиттєвий) зв'язок своїх партнерів із дітьми, а також надаючи їм навичок опановувати наслідки втрати або адаптуватись до нових життєвих обставини [20–21].

Завдання для самоперевірки

I. Оберіть правильний варіант відповіді

1. Термін, синонімічний поліаморності:

- а) свінгерство;
- б) послідовна моногамія;
- в) адюльтер;
- г) не-моногамія за згодою.

2. До мотивів, які спонукають людей ідентифікувати себе як поліаморів, не належить:

- а) пошук небезпечних сексуальних практик;
- б) задоволення більшої кількості актуальних потреб;
- в) пошук множинних стосунків близькості;
- г) незгода і бунт проти нав'язаних суспільством норм сексуального самовираження.

3. Важливими засадами стосунків, які пропагують поліамори, є:

- а) відданість один одному;
- б) сприйняття стосунків як тривалих і спрямованість на перспективу;
- в) довіра і чесність;
- г) сприйняття ревнощів як неминучої частини відносин, яку можна ігнорувати.

4. Стосовно шлюбу поліамори:

- а) досить індиферентні;
- б) погоджуються із цінностями переважної гомогенності;
- в) підтримують традиційні форми стосунків;
- г) виборюють можливість множинного шлюбу.

5. Твердження, що не відповідає результатам досліджень дітей, виховуваних поліаморними батьками:

- а) діти полі-батьків отримують більше підтримки, ніж діти моногамних батьків;
- б) діти поліаморів легко входять до мононормативної культури і легко опановують впливи стигми;
- в) «розподілене батьківство» надає дитині можливість отримати більше часу люблячих її членів родини;
- г) діти з особливостями розвитку отримують від батьків-поліаморів більш активний захист.

II. Наведіть терміни відповідно до запропонованих визначень

1. Під ... мають на увазі декларовану моногамію у стосунках, коли людина вважає прийнятним розпочинати нові інтимні стосунки, лише вийшовши з попередніх.

2. ... – практика спілкування, що передбачає відвертість у всіх аспектах взаємодії партнерів, навіть якщо вона може здаватись незручною.

3. ... стосунки – це стосунки поза первинним, сімейним партнерством.

4. ... погляди у вихованні полягають у трансляції зневаги та ненависті до жінок.

5. ... характер виховання виявляється у передачі негативних стереотипів та упереджень щодо представників різних статей, причиною яких вважають саму стать особи.

III. Визначте правильність або хибність тверджень

1. Чим толерантніше ставлення суб'єкта до полігамії, тим більше він схильний до безпечних сексуальних практик.

2. Моногамних людей порівняно з полігамними часто сприймають як більш відповідальних, таких, що будують кращі стосунки.

3. Поліамори зазвичай прагнуть розірвати зв'язки з партнерами, із якими завершили етап сексуальної близькості, аби не засмучуватись і не обтяжувати себе.

4. Діти полі-осіб реагують на щирість своїх батьків щодо особливостей побудови їх стосунків із декількома партнерами здебільшого негативно.

5. Поліаморні батьки дають дітям нонсексистське виховання та прищеплюють нонгетеронормативні погляди.

Список використаної літератури

1. Полиамурия [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://polyamory.in.ua/> – Заголовок с экрана.

2. A critical examination of popular assumptions about the benefits and outcomes of monogamous relationships [Text] / T. D. Conley [et al.] // Personality and Social Psychology Rev. – 2012. – Vol. XX. – No. X. – P. 1–18.

3. APA Consensual non-monogamy task force [Electronic resource]. – Access mode: <https://www.apadivisions.org/division-44/leadership/task-forces/> – Title from the screen.

4. Balzarini, R. N. Eroticism versus nurturance: how eroticism and nurturance differs in polyamorous and monogamous relationships [Text] / R. N. Balzarini, C. Dharma, A. Muise, T. Kohut // Social Psychology. – 2019. – No. 50. – P. 185–200.

5. Baude, W. Is polygamy next? [Electronic resource] / W. Baude. – Access mode: <https://www.nytimes.com/2015/07/21/opinion/is-polygamy-next.html/> – Title from the screen.

6. Bettinger, M. Polyamory and Gay Men [Text] / M. Bettinger // J. of GLBT Family Studies. – 2008. – Vol. 1. – No. 1. – P. 97–116.

7. Carlstrom, C. Living outside protocol: polyamorous orientations, bodies, and queer temporalities [Text] / C. Carlstrom, C. Andersson // Sexuality & Culture. –

2019. – P. 1–17.

8. Coleman, E. Gay and bisexual male sexuality [Text] / E. Coleman, B. Rosser // Textbook of homosexuality and mental health / R. Cabaj, T. Stein (Eds.). – Washington, DC: American Psychiatric Press, Inc., 1996. – P. 707–721.

9. Demographic comparison of American individuals in polyamorous and monogamous relationships [Text] / R. N. Balzarini [et al.] // The J. of Sex Research. – 2018. – № 00(00). – P. 1–14.

10. Easton, D. The ethical slut: a guide to infinite sexual possibilities [Text] / D. Easton, C. A. Liszt. – San Francisco: Greenery Press, 1997. – 280 p.

11. Few-Demo, A. L. Queer theory, intersectionality, and LGBT-parenting: transformative critical pedagogy in family theory [Text] / A. L. Few-Demo, A. M. Humble, M. A. Curran, S. A. Lloyd // J. of Family Theory and Rev. – 2016. – No. 8. – P. 74–94.

12. Haritaworn, J. Polylogue: a critical introduction to polyamory [Text] / J. Haritaworn, L. Chin-ju, C. Klesse // Sexualities. – 2006. – Vol. 9. – No. 5. – P. 515–529.

13. Jordan, L. S. Polyamory: experiences of power from without, from within, and in between [Text] / L. S. Jordan, C. Grogan, B. Muruthi, J. M. Bermudez // J. of Couple & Relationship Therapy. – 2017. – Vol. 17. – No. 1. – P. 1–19.

14. Pallotta-Chiarolli, M. Polyparents having children, raising children, schooling children [Text] / M. Pallotta-Chiarolli // Lesbian & Gay Psychology Rev. – 2006. – Vol. 7. – No. 1. – P. 47–52.

15. Pallotta-Chiarolli, M. «These are our children»: polyamorous parenting [Text] / M. Pallotta-Chiarolli, P. Haydon, A. Hunter // LGBT-parent families: innovations in research and implications for practice / A. Goldberg, K. Allen (eds.). – New York: Springer, 2013. – P. 117–131.

16. Schechinger, H. A. Harmful and helpful therapy practices with consensually non-monogamous clients: towards an inclusive framework [Text] / H. A. Schechinger, J. K. Sakaluk, A. C. Moors // J. of Consulting and Clinical Psychology. – 2018. – Vol. 86. – No. 11. – P. 879–891.

17. Schechinger, H. A. What therapists need to know about consensual non-monogamy [Electronic resource] / H. Schechinger. – Access mode: <https://medium.com/@dr.schechinger/what-therapists-need-to-know-about-consensual-non-monogamy-1b7cc1b2b32a> – Title from the screen.

18. Scoats, R. Focus: understanding consensual non-monogamy [Electronic resource] / R. Scoats. – Access mode: <https://discoversociety.org/2018/07/03/focus-understanding-consensual-non-monogamy/> – Title from the screen.

19. Scott, E. S. From contract to status: collaboration and the evolution of novel family relationships [Text] / E. S. Scott, R. E. Scott // Columbia Law Rev. – 2015. – Vol. 115. – P. 293–374.

20. Sheff, E. Polyamorous families, same-sex marriage, and the slippery slope [Text] / E. Sheff // J. of Contemporary Ethnography. – 2011. – Vol. 40. – No. 5. – P. 487–520.

21. Sheff, E. Resilience in polyamorous families [Text] / E. Sheff // Crit. &

experiential: Dimensions in gender and sexual diversity. – 2016. – P. 257–280.

22. Smith, C. Alternative family life in Canada: the lived experiences of polyamorous families in the fringes of legality [Text] / C. Smith. – Berlin: Univ. of Applied Sciences, 2018. – 75 p.

23. Vaccaro, A. Toward inclusivity in family narratives: counter-stories from queer multi-parent families [Text] / A. Vaccaro // J. of GLBT Family Studies. – 2010. – Vol. 6. – P. 425–446.

Тема 3. Чайлдфрі-сім'ї⁹

Обговорення теми чайлдфрі, на нашу думку, останнім часом набуває все більшої актуальності через зниження кількості українського населення. Згідно зі статистикою у 1993 році населення України становило 51,87 млн, але у 2018 році скоротилося аж до 38,32 млн. Звичайно, треба мати на увазі, що ці підрахунки було зроблено без урахування тимчасово окупованих територій Криму, ОРДЛО і тимчасово переміщених осіб – за припущенням О. Крамара, там мешкає близько 6,1 млн українців [4].

Ми звикли вважати, що дуже низький рівень народжуваності був характерний для пострадянських країн у 1991 році (1,78 дитини на одну жінку), однак у 2001 році він був ще нижчим (1,08 дитини на одну жінку), дещо збільшився до 1,53 дитини у 2012 році та знову впав до 1,37 дитини у 2017. Особливо цікаво порівняти наведені цифри із показником 2,3 дитини на жінку, який, за свідченням О. Крамар, був характерним для УРСР у 1958–1959 роках [14]. Звичайно, такий спад є цілком очікуваний, оскільки подібні зміни властиві всім економічно розвинутим індустріальним та постіндустріальним суспільствам із високим рівнем урбанізації та емансипації жінок. Як можна бачити з цих тенденцій, репродуктивна стратегія, обрана українцями, збігається зі стратегією, обраною іншими європейцями.

Як зазначає О. Стрельник, згідно з «Євробарометром-2011» від 1% до 6% населення ЄС у віці 18–40 років (серед них 7% чоловіків та 5% жінок) вважають сім'ю без дітей ідеальним варіантом сім'ї. У США відсоток «бездітності за власним бажанням» приблизно такий самий – 6,2% населення [1]. В Україні ж за результатами соціально-демографічного обстеження «Сім'я і діти» 2008 року мешкає близько 1,2% осіб, згодних із попередньою тезою. У віковій групі осіб, молодших за 30 років, цей показник ще вищий – 1,5%, а у групі респондентів, старших за 30 років, вік вдвічі нижчий – тільки 0,7%. Здається, бездітність за власним бажанням більшою мірою пов'язана з віком, ніж із гендером [1].

Цікаво, що в Росії налічують лише 0,2% «впевнених чайлдфрі», як їх називає російська дослідниця А. Шадріна, посилаючись на опитування 2009 року [2]. Зокрема, можна переконатися, що в обґрунтуванні рішення людей не мати дітей превалюють економічні причини: «вони мотивують своє рішення не

9 Даний розділ посібника являє собою перекладену та доповнену версію статті авторів «Childfree as a new phenomenon and its individual psychological correlates», надруковану у журналі «Journal of Psychology Research» у 2019 році [4].

народжувати дітей, перш за все, недостатньою економічною стабільністю в країні, враховуючи, що народження дитини пов'язане з фінансовими складнощами, втратою роботи, недостатнім розвитком кар'єри, додатковими витратами, що стосуються розвитку та виховання дитини» [5, с. 928]. У будь-якому разі свідомий вибір не народжувати дітей часто називають найпомітнішою зміною у сучасній сім'ї за кілька останніх десятиліть [10]. І звичайно, задля встановлення психологічного підґрунтя та корелятивів «небатьківства» проводять чимало досліджень.

Сам факт появи феномена чайлдфрі інколи пояснюють зростанням плюралізму думок у ХХ столітті, коли виявилось, що немає єдиної спільної для всіх істини, натомість є багато індивідуальних варіантів правди, унікальної для кожної людини [14]. Термін «чайлдфрі» вперше був застосований американськими феміністками Ш. Радль та Е. Пек, які заявили, що ознака «бездітний» звучить дещо образливо. Бездітність, на їх думку, зазнала стигматизації та перетворилася на ознаку меншовартості, неспроможності виконувати своє основне життєве призначення, що зовсім не враховувало бажання самої людини народжувати або не народжувати дитину [5; 13; 15]. Водночас батьківство зазвичай тлумачать як ознаку набуття людиною статусу дорослості, маючи на увазі, що бездітність суперечить прийнятому у суспільстві розумінню «нормальності» [12]. Це може пояснювати той факт, що бездітних жінок частіше сприймають як менше реалізованих, ніж чоловіків [12]. На думку Х. Петерсона, чим більше в країні виражена гендерна рівність, тим менше виявів незадоволення свідомою бездітністю і тим сприятливіше ставлення до вибору жінки на користь професійної кар'єри [18]. З огляду на це все більша кількість науковців закликає звернути увагу на те, що клінічні теорії розвитку людини в дорослості, у тому числі теорія Е. Еріксона, виявляються застарілими та потребують уточнення під ноннормативні варіанти розвитку життя, зокрема відсутність дітей [13].

З огляду на наявні протиріччя вважаємо за необхідне розмежувати поняття чайлдфрі та бездітності. Під останнім можуть мати на увазі біологічну неспроможність народити дитину через інфертильність або інші причини, пов'язані зі станом здоров'я людини, у той час як перше означає усвідомлене бажання людини не мати дітей. Згідно з дослідженнями можлива певна проміжна версія «постійних відкладачів» – тих, хто весь час віддаляє момент прийняття рішення народити дитину, доки це не стане неможливим [8; 10; 16].

Деякі роботи у межах якісної парадигми дослідження демонструють, що не можна розглядати бездітність і батьківство як просту дихотомію. Деякі батьки, наприклад, могли втратити дитину через викидень або смерть, загубити тісний зв'язок зі своїми біологічними дітьми або вдатися до всиновлення, при цьому описуючи себе як бездітних. Водночас були респонденти, які не виховували біологічних або всиновлених дітей, але відігравали важливу роль у житті певної дитини (наприклад, дитини рідних або друзів) і через це не ідентифікували себе як бездітних [13]. Це доводить, що бездітність, можливо, потрібно декатегоризувати та розглядати як квір-феномен.

До чинників, що стимулювали розвиток даного феномена, відносять різні макросоціальні сили (наприклад, феміністський рух 1970-х, доступність контролю над заплідненням, полегшений доступ до освіти та збільшення участі жінок в оплачуваній трудовій діяльності) та мотивацію мікрорівня (зокрема свобода та автономія) [8;16]. Останні дослідження демонструють, що представники спільноти чайлдфрі – здебільшого молоді люди з високим рівнем освіти, професійно успішні, менше схильні до релігії та традицій, фінансово благополучні та загалом свідомі загроз і небезпек, які несе сучасне суспільство [4; 16]. Цікаво, що нижчий рівень освіти, нижча соціоекономічна позиція та перебування в непевному статусі щодо працевлаштування, як виявилось, негативно корелюють з намірами народити дитину, проте їх роль у схильності до чайлдфрі наразі не доведено [16]. Ці факти можуть свідчити про ставлення до народження дитини як до набуття певної сили, статусу та респектабельності в андроцентричній та етноцентричній культурі, що виявляється непотрібним для осіб чайлдфрі в суспільстві, більш толерантному до різних форм стосунків [9; 13].

У публічній свідомості існують стереотипні уявлення, що рішення не мати дітей спричинене певною психологічною травмою людини у минулому або її егоїзмом [5]. Жінок, бездітних через певні об'єктивні обставини, зокрема проблемами зі здоров'ям, сприймають теплішими і чуйнішими порівняно з тими, хто свідомо вирішив не народжувати [13]. У перших дослідженнях чайлдфрі мала місце тенденція трактувати таку поведінку як певну форму девіації [8]. Водночас одразу декілька досліджень довели порівняно вищий рівень задоволеності подружніми стосунками, нижчу кількість епізодів депресії та загалом вищі рівні переживання щастя у чайлдфрі-парах [6]. Такі індивіди схильні до більшої концентрації часу й інвестиції зусиль у партнерські стосунки. Досить прикметно, що «Світове дослідження щастя» 2016 року довело негативний зв'язок між батьківством і задоволеністю життя у всьому світі [13]. І це зовсім не означає, що перед особами чайлдфрі не постають питання «А що, якщо?..» про те, що нікому нести ім'я роду, нікому залишити спадок, підтримати у пізньому віці, як і думки про немунучу хворобу або смерть партнера [17].

Ще одним стереотипом стосовно чайлдфрі є їх нелюбов до дітей. Зазвичай батьків вважають теплішими, ніж не-батьків за переконанням [8]. Існує побоювання, що «все більша частина бездітних осіб представлятиме собою додаткову загрозу для майбутнього старіючого населення, значна кількість яких не матиме дорослих дітей або онуків, які змогли б допомогти або попідклубатись про них» [16, с. 33]. Насправді ж чайлдфрі не тільки люблять дітей, але й свідомо прагнуть відігравати важливу роль у їх житті – як наставники, вчителі або порадики [7]. Наприклад, в інтерв'ю чайлдфрі-лесбійки особливо наголошували, що вони насправді люблять дітей – навіть без відповідних питань з боку дослідників [10]. І навіть якщо чайлдфрі обирають для себе не репродукуватись у біологічному сенсі, вони все одно виконують функцію соціальної репродукції [6].

На особливу увагу заслуговує випадок нещасливого досвіду стосовно дітей у попередніх партнерських стосунках, що привело людину до рішення про домінування потенційних переваг батьківства над витратами на нього [9].

Від чайлдфрі також очікують надмірної заглибленості у професійну діяльність, егоїзму та прагматизму [8]. Дослідження показують, що чайлдфрі-жінки, які прагнуть досягти соціальної та економічної незалежності, частіше залишаються самотніми [18]. Водночас А. Мітнінен та І. Сзальма стверджують, що пріоритети щодо сім'ї або роботи формуються на ранніх етапах розвитку і саме тоді орієнтовані на роботу особи схиляються до вибору бездітності [16]. Цікаво, що чоловіки-батьки, як виявилось, мають вищий прибуток порівняно з чоловіками-чайлдфрі, при цьому батьківство чоловіків жодним чином не пов'язано із задоволеністю життям у пізньому віці [11]. Що стосується егоїзму, встановлено, що бездітні дорослі активніше беруть участь у різних видах добродійності, ніж їх однолітки-батьки [3].

Російська дослідниця А. Шадріна зазначає: «не дивлячись на те, що турбота про дітей все ще є важливою метою для більшості моїх сучасниць, материнство стає все більш дорогим та не для всіх доступним «проектом»» [2, с. 26]. Крім того, вона зауважує на радикальній зміні образу материнства в мас-медіа у другій половині ХХ століття: поважне та вдячне ставлення до матерів було заміщене звинуваченнями, присоромленнями та вимогами. Наразі висловити критику стало ще легше завдяки наявності соціальних мереж, де кожний бажаючий може позиціонувати себе як експерта у будь-якому питанні. Саме тому там можна знайти як жінок, що пишуть про свій досвід материнства у підкреслено солодкій манері («Я щаслива матуся двох прекрасних янголяток»), так і «експертів», що висвітлюють теми «дитячих травм» і «токсичних батьків». Слід зауважити, що обидва дискурси знайдуть своїх вдячних читачів.

Порівнюючи два наведені тренди, авторка зауважує, що за радянських часів типовим було вибудовувати стосунки на основі «емоційної стриманості», натомість нове бачення «правильних» стосунків між батьками та дітьми виходить із культури «емоційно залученого батьківства». На противагу першому, другий підхід припускає, що батьки повинні не лише мати високий рівень психологічного знання та навичок, але й довести власну особистісну зрілість і психологічне благополуччя у всіх його виявах. Більше того, ця вимоглива культура звинувачує не лише сучасних батьків, але й їх батьків, називаючи їх педагогічно і психологічно безграмотними. Зрештою батьківство стає дедалі важчим, адже для цього потрібно не просто стати ідеальним супербатьком або суперматір'ю, але й визнати всі «страшні» речі, «скоєні» вашими батьками, «занадто черствими та некомпетентними», задля припинення дії «страшної трансгенераційної травми».

Незважаючи на стигму, психологічні витрати материнства величезні – це відповідальність та піклування про дитину, обмежена можливість приділяти увагу собі, постійні звинувачення у неправильних діях, певна залежність від дитини, чутливість до чужих досягнень замість роботи над власними [10].

Чайлдфрі вважають, що відмова від дітей – відповідальний вибір, на відміну від сліпого слідування за очікуваннями [7].

Так, деякі молоді люди, які сприймають себе як жертв «поганого поведження» з боку батьків, іноді вирішують залишити дітей з бабусею і дідусем, щоб не «псувати» їх. Інші у менш радикальній манері вирішують, що вони вже достатньо зіпсовані і травмовані у дитинстві для того, щоб мати будь-яке моральне право народжувати дитину.

Отже, дорослі, спроможні виносити і виховати дитину, можуть свідомо від цього відмовитися. «Діти заслуговують на те, щоб їх хотіли, а відсутність цих почуттів припускають життя чайлдфрі. Як чоловіки, так і жінки можуть відчувати відсутність такого біологічного потягу» [12].

Фінансові негаразди і труднощі у побудуванні кар'єри також часто стають причиною свідомої бездітності. Дослідження довели, що особи чайлдфрі очікують стресу від потенційного батьківства через прогнозований брак часу на себе, перерву в кар'єрі й обмежені можливості прибутку. Крім того, до причин відмови від народження дитини належить ризик несприятливої спадковості [12].

Нарешті, було встановлено певні особистісні характеристики, пов'язані з позицією людей чайлдфрі. Як виявилось, на їх рішення можуть впливати такі властивості, як інтроверсія, чутливість, тривожність, перфекціонізм і нетерплячість. Бажання свободи, що, зокрема, виявляється у можливості бути спонтанним, змінювати роботу та рано піти на пенсію, а також уникнути стресу, спричиненого щоденною рутинною через виховання дитини – найчастіші мотиви відмови від батьківства [17].

Незважаючи на те, що бездітність за бажання можна розглядати крізь призму економічного становища та зайнятості людини, існують певні індивідуальні та соціальні визначальні норми і цінності. З огляду на це вважаємо за необхідне поставити під сумнів нормативні рішення, які є підґрунтя рішення народити дитину, що, на наше переконання, допоможе наблизитись до «більшого залучення, поваги і легкості у позиції стати батьками» [13].

Бездітні за власним бажанням (як і інші нетрадиційні сім'ї, розглянуті вище) – нова тема в роботі спеціалістів, які надають психологічну допомогу. Автори С. Л. Пелтон та К. М. Хертлайн [17] пропонують своїм клієнтам такі запитання для аналізу «поведінки бездітності» і її мотивів (табл. 1).

Таблиця 1. Запитання самопізнання для пар, бездітних за власним бажанням

Галузь для самоаналізу	Запитання
Прийняття рішень	Хто у вашій родині вирішив не мати дітей? Як інші члени родини відреагували на це рішення? Чи давали вам якісь негативні прізвиська (наприклад, «паршива вівця» та ін.)?

Закінчення таблиці 1.

	<p>Чи переживали ви певні неприємні вчинки від членів родини (позбавлення спадку, обмеження волевиявлення і т. д.)?</p> <p>Які чинники вплинули на ваше рішення стати чайлдфрі? Це рішення то стає чіткішим, то слабшає? Скільки часу та роздумів ви йому присвятили? Чи підтримує це рішення ваш партнер?</p>
Стигма	<p>Чи відчуваєте ви тиск стосовно питання репродукції від вашої родини? Друзів? Суспільства? Якщо так, як ви йому протистоїте? Чи від усіх нещодавно одружених пар очікують дітей? Питання, коли і скільки дітей планує (або не планує) мати ваша пара, ви вирішуєте з вашою родиною, сиблінгами, розширеною сім'єю? Чи казали ви членам вашої родини про своє рішення бути чайлдфрі? Як вони відреагували?</p>
Ідентичність	<p>Як ви зрозумієте, що досягли статусу дорослої людини? Як ви зрозумієте і чи зрозумієте взагалі, що ваша родина розглядає вас як людину, яка досягла цього статусу? Чи обов'язково дорослість передбачає репродукцію?</p> <p>Чи рівноцінні для вас персональні відчуття жіночості або чоловічості та батьківства? А у вашої родини та друзів?</p> <p>Яке у вас відчуття ідентичності як особистості? Як пари? Хто або що його формує? Якщо ви не плануєте мати дітей, як це змінить ваше відчуття ідентичності і чи змінить його взагалі?</p>
Система підтримки	<p>Наскільки діти важливі у вашій батьківській родині? У розширеній родині?</p> <p>Яку цінність мають діти у вашій родині (наприклад, вони є носії родинного прізвища)?</p>
Залишення спадку	<p>Як ви бачите своє майбутнє, зокрема стосовно роботи, професійного зростання, самозабезпечення? Які види активності ви робите разом як пара? Які окремо?</p> <p>У який спосіб ушановують пам'ять членів родини у вашій сім'ї?</p> <p>Чи були пари, які свідомо обрали для себе бездітність, успішними в житті та / або на роботі?</p> <p>Які згадки ви хотіли б залишити по собі? Чи є конкретний спадок, який ви маєте намір залишити? Як би ви хотіли провести час після виходу на пенсію та пізні роки життя?</p>

Завдання для самоперевірки

I. Оберіть правильний варіант відповіді

1. До соціальних тенденцій, які значною мірою зумовили появу феномену чайлдфрі, не належить:

- а) фемінізм і боротьба жінок за гендерну рівність;
- б) відмова від єдиного жорсткого розуміння нормальності;
- в) відхід від традиційної культури;
- г) зміцнення інституту релігії.

2. Факт(и), який(і) доводить(ять), що бездітність і батьківство не можна розглядати як просту дихотомію:

а) подружжя може втратити дитину через викидень або термінальний діагноз і фактично проживати без дітей, проте не ідентифікувати себе як бездітних;

б) батьки можуть втратити тісні зв'язки з біологічними дітьми і вважати себе самотніми;

в) подружжя (або самотні чоловіки чи жінки) може не виховувати біологічних або всиновлених дітей, проте брати активну участь у житті дітей своїх рідних або друзів і не вважати себе чайлдфрі;

г) «бездітними» можуть називати себе люди, які виховують прийомних або всиновлених дітей.

3. Опис людини, яка з більшою вірогідністю буде чайлдфрі:

а) білошкіра молода особа з високим рівнем освіти, професійно успішна та фінансово благополучна;

б) темношкіра людина у непевному статусі щодо працевлаштування, у скрутних фінансових обставинах;

в) молода жінка в андроцентричному й етноцентричному суспільстві;

г) представники прекаріату.

4. Твердження, що правильно описує закономірності побудови стосунків у парі чайлдфрі?

а) чайлдфрі-пари демонструють переважно нижчий рівень задоволеності життям та партнерськими стосунками;

б) особи чайлдфрі інвестують більше зусиль у партнерські стосунки порівняно з дітними індивідами;

в) для чайлдфрі-партнерів складно якісно проводити спільний час і не заглиблюватись у депресивні настрої через свою бездітність;

г) відсутність дітей у чайлдфрі-подружжі – основна форма конфліктів між партнерами.

5. Твердження, що відповідає результатам досліджень щодо індивідуально-психологічних характеристик чайлдфрі:

а) чайлдфрі-жінки егоїстичні та прагматичні;

б) чайлдфрі-чоловіки менш амбітні у професійній сфері, ніж чоловіки-батьки;

в) чайлдфрі переконані, що свідомо відмова від батьківства – більш відповідальна поведінка, ніж сліпе слідування традиціям;

г) рішення людини не мати дітей часто зумовлено екстраверсією, низьким рівнем тривожності та перфекціонізмом.

II. Наведіть терміни відповідно до запропонованих тверджень

1. Явище чайлдфрі притаманне суспільствам з високим рівнем ... та ... жінок.

2. ... – стратегія поведінки, що репрезентує постійне віддалення моменту прийняття рішення щодо народження дитини, доки це не виявляється неможливим.

3. ... (або безплідність) – фізіологічна неспроможність зачати / народити дитину.

4. Страх передати травму від покоління «емоційно відсторонених» та загалом некомпетентних токсичних батьків дітям (тобто «...» травми) – одна з причин психологічного пресингу, якого зазнають потенційні батьки.

5. Наявність чайлдфрі становить загрозу для суспільства через явище «...», коли значна кількість літніх людей не матиме дітей та онуків, що піклуватимуться про них.

III. Визначте правильність або хибність тверджень

1. Репродуктивна стратегія українців відповідає світовим тенденціям.

2. Поняття бездітності і чайлдфрі є тотожні.

3. Емпауермент через народження дитини в суспільстві, толерантному до різноманіття, виявляється непотрібним.

4. Чайлдфрі-особи часто прагнуть відігравати певну значущу роль у житті чужих дітей, наприклад, як наставники або порадики.

5. Деякі вчені стверджують, що свідоме рішення не народжувати – результат панівної культури «емоційно залученого батьківства».

Список використаної літератури

1. Стрельник, О. Турбота як робота: материнство у фокусі соціології [Текст]: монографія / О. Стрельник. – Київ: Критика, 2017. – 288 с.

2. Шадріна, А. Дорогие дети: сокращение рождаемости и рост «цены» материнства в XXI веке [Текст] / А. Шадріна. – Москва: Новое литератур. обозрение, 2017. – 392 с.

3. Albertini, M. What childless older people give: is the generational link broken? [Text] / M. Albertini, M. Kohli // Ageing & Society. – 2009. – No. 29. – P. 1261–1274.

4. Bayer, O. Childfree as a new phenomenon and its individual and psychological correlates [Text] / O. Bayer, O. Glushko // J. of Psychology Research. – 2019. – Vol. 25. – P. 20–26.

5. Bicharova, M. Russian childfree community: reality and illusions [Text] / M. Bicharova // Procedia – Social and Behavioral Sciences. – 2015. – No. 214. – P. 925–932.

6. Blackstone, A. Childfree families [Text] / A. Blackstone, A. Greenleaf // Families as they really are / B. Risman & V. Rutter (eds.). – New York: Norton, 2005. – P. 137–144.

7. Blackstone, A. Childless...or childfree? [Text] / A. Blackstone // Contexts. – 2014. – No. 13. – Vol. 4. – P. 68–70.
8. Blackstone, A. Choosing to be childfree: research on the decision not to parent [Text] / A. Blackstone, M. D. Stewart // Social Compass. – 2012. – No. 6. – Vol 9. – P. 718–727.
9. Blackstone, A. There's more thinking to decide: how the childfree decide not to parent [Text] / A. Blackstone, M. D. Stewart // The Family J.: Counseling and Therapy for Couples and Families. – 2016. – Vol. 24. – Iss. 3. – P. 296–303.
10. Clarke, V. Lived experience of childfree lesbians in the United Kingdom: a qualitative exploration [Text] / V. Clarke, N. Hayfield, S. J. Ellis, G. Terry // J. of Family Iss. – 2018. – Vol. 39. – No. 18. – P. 4133–4155.
11. Dykstra, P. A. The well-being of childless men and fathers in mid-life [Text] / P. A. Dykstra, R. Keiser // Aging & Soc. – 2009. – No. 29. – P. 1227–1242.
12. Engwall, K. Childfreeness, parenthood and adulthood [Text] / K. Engwall // Scandinavian J. of Disability Research. – 2014. – Vol. 16. – No. 4. – P. 333–347.
13. Harrington, R. Childfree by choice [Text] / R. Harrington // Studies in Gender and Sexuality. – 2019. – Vol. 20. – No. 1. – P. 22–35.
14. Kramar, O. The middleweight: neither 52 million – nor 26 [Text] / O. Kramar // The Ukrainian Week. – 2018. – No. 128. – P. 13–16.
15. Levin, J. D. Childlessness [Electronic resource] / J. D. Levin. – Intern. Psychotherapy Inst. E - B o o k s , 2 0 1 5 . – Access mode: www.freepsychotherapybooks.org – Title from the screen.
16. Miettinen, A. Childless intentions and ideals in Europe [Text] / A. Miettinen, I. Szalma // Finnish Yb. of Population Research XLIX. – 2014. – P. 31–55.
17. Pelton, S. L. A proposed life cycle for voluntary childfree couples [Text] / S. L. Pelton, K. M. Hertlein // J. of Feminist Family Therapy. – 2011. – Vol. 23. – No. 1. – P. 39–53.
18. Peterson, H. “Finding ‘Mr Right’? Childfree women’s partner preferences [Text] / H. Peterson // Voluntary and Involuntary Childlessness: the Joys of Otherhood / N. Sappleton (Ed.). – New York: Emerald Publ. 2018. – P. 237–259.

РОЗДІЛ 2. ПСИХОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ У БАТЬКІВСЬКО-ДИТЯЧИХ СТОСУНКАХ

Тема 1. Пізнавальна активність у перші роки життя

Роль спілкування. Поняття пізнавальної активності має безліч визначень. Обрати єдину, універсальну дефініцію – важливе, але далеке від практики завдання, тому зупинимось на робочому варіанті тлумачення, запропонованому Т. І. Зубковою: «Пізнавальна активність – природне прагнення людини до пізнання, характеристика діяльності, її інтенсивності та інтегральне особистісне утворення» [15, с.7].

Цілком очевидно, що найголовнішу роль серед зовнішніх умов, що безпосередньо впливають на пізнавальну активність малої дитини, відіграє її найближче оточення – «мале середовище» (термін В. Е. Чудновського),

передусім батьки – їх особистісні риси, специфіка стосунків у подружній парі, ставлення до дитини, особливості спілкування та спільної діяльності з нею тощо [14]. У цьому контексті дуже цікавим виявляється дослідження виявів активності у немовлят, проведене Н. Н. Авдєєвою, М. Г. Єлагіною та С. Ю. Мещеряковою [3]. У спостереженні взяли участь немовлята віком від одного до дванадцяти місяців, виховувані як у родинах, так і в дитячих будинках. Дослідники визначили активність як «перше особистісне утворення» [3, с. 108], «вихідне особистісне утворення на першому році життя» [3, с. 107] і спостерігали її вияви у трьох сферах ставлення: до дорослого (до іншої людини), до предметів та до себе. Вони встановили, що на першому році життя дійсно наявні всі три види, проте першим і головним є ставлення до дорослого. Це означає, що характер спілкування з дорослим на цьому етапі онтогенезу має вирішальне значення для розвитку активності у стосунках з іншими людьми, у предметній діяльності, а також у процесі формування ставлення до себе. Про це свідчать результати експерименту, у якому в одній групі дітей з дитячого будинку проводили сеанси насиченого емоційного спілкування, а в іншій – сеанси кращого оволодіння предметами. Наприкінці вони дійшли висновку, що дефіцит спілкування з дорослим і переважання досвіду в предметній сфері може призвести до формування об'єктного ставлення як до предметів, так і до себе.

Заслуговує на увагу і дослідження Ю. Ф. Полякова та К. В. Солоєда [23], які порівняли ініціативність однорічних дітей, виховуваних батьками вдома, та дітей із дитячих будинків. Дослідники експериментально довели, що вже на четвертому місяці життя «домашні» діти виявляють більше ініціативності, ніж діти з дитячих будинків і надалі ці розбіжності лише посилюються. Автори припускають, що головною причиною цього стає поведінка батьків. Загальний висновок, який можна зробити на підставі цих робіт, згідний до визначення провідної ролі спілкування з дорослим. По суті, саме воно являє собою фундамент усієї подальшої активності в різних сферах життєдіяльності. Того ж висновку дійшли Н. Н. Авдєєва, М. Г. Єлагіна та С. Ю. Мещерякова.

Результати наведених робіт свідчать, по-перше, що ініціативність (а водночас і активність у тлумаченні К. О. Абульханової-Славської [1]) виникає або виявляється (це і досі дискусійне питання) не сама по собі, а лише за відповідних зовнішніх умов. По-друге, результати дослідження підтверджують теорію навченої безпомічності В. С. Ротенберга [24], згідно з якою саме родина, батьки можуть як стимулювати розвиток пошукової активності, так і гальмувати його, створюючи умови для «навченої безпомічності». Подібного висновку дійшла і С. В. Максимова: «Неадекватна реакція дорослого на прояви творчої активності дитини може призвести до викривлення у розвитку творчої спрямованості...у відповідь дитина може приймати відповідні негативні рішення, ...які призводять до блокування тієї або іншої форми творчої активності» [17, с. 120].

Отже, стверджуючи важливу роль зовнішніх факторів, передусім

особливостей найближчого оточення дитини для розвитку її активності, дослідники розглядають останню в межах ініціативності, яку, тим не менше, не породжують, а лише активно виявляють або гальмують значущі дорослі. Так, К. О. Абульханова-Славська зазначає: «Оптимальні умови для розвитку активності передбачають максимальне різноманіття форм спілкування» [1, с. 94].

Прив'язаність і дослідна поведінка. Дж. Боулбі називав потребу в пізнанні однією з мотиваційних систем. Утім, як вказує К. Х. Бриш, «потреба в емоційній підтримці (потреба у прив'язаності) та бажання відкривати світ (потреба у дослідній діяльності) взаємопов'язані та можуть знаходитись в активному стані лише по черзі» [10]. Відповідно до проведених досліджень *прив'язаність важливіша для дитини, ніж потреба у пізнанні*. Це означає, що вона може виявляти цікавість і спокійно гратися лише коли потребу в прив'язаності буде задоволено. К. Х. Бриш зазначає, що «принцип «стосунки прив'язаності випереджають навчання» має велике значення для дітей усіх вікових етапів та в усіх педагогічних осередках» [9]. Дитина, яка не відчуває себе в безпеці, не зможе повноцінно навчатися та сприймати інформацію. Вона спрямовуватиме всю енергію на пошуки емоційно значущого для неї дорослого, щоб бути поряд із ним. Отже, надійна прив'язаність і міцні емоційні зв'язки абсолютно необхідні для успішного навчання!

Приклад

«Арно (2 роки) вже кілька днів відвідує дитячий садок. Сьогодні він вперше залишився без мами на 30 хвилин. Хлопець з інтересом спостерігає за грою дітей та хоче приєднатися до них. Водночас він дещо наляканий. Арно йде в ту частину кімнати, де хлопчики будують залізну дорогу. Один із них, старший, різко кричить Арно, що той ще надто маленький, щоб грати з ними. Арно лякається його крику та озираться в пошуках матері, проте її немає поруч. Тоді він біжить до виховательки Сюзанни – з моменту появи Арно у садочку Сюзанна завжди доглядала його, зустрічала у дверях кожного ранку і хлопець неодноразово звертався до неї під час гри. Сюзанна пропонує йому подивитися книжку з малюнками, але від хвилювання він ніяк не може назвати тварин, незважаючи на те, що він їх добре знає. Сидячи у виховательки на колінах, Арно почуває себе некомфортно. Він ніяк не може зосередитися на книжці: старші хлопці, які налякали його, увесь час стоять у нього перед очима. Коли повертається мама, Арно радісно біжить до неї разом із книжкою. Тепер він легко називає усіх тварин, намальованих на картинках» [9].

К.Х. Бриш виокремлює кілька переваг, властивих дітям із надійною прив'язаністю:

- розвинуті здібності до навчання та концентрації уваги, високі інтелектуальні можливості й добре розвинуте мовлення;
- стійкість до психічних навантажень, широкий спектр захисних можливостей;
- уміння легко налагоджувати дружні стосунки та знаходити своє місце у групі;

- уміння приймати соціально орієнтовані рішення у конфліктних ситуаціях, дуже рідкі вияви агресивності як до оточення, так і до себе;
- творчі здібності, уміння гнучко реагувати на зміну ситуації;
- особлива чутливість до внутрішнього світу інших людей вже у дошкільному віці: здатність прийняти позицію іншої людини, відчуття, що вона відчуває, усвідомити мотиви її поведінки та простежити хід думок, як результат

– уміння шукати компроміси у конфліктних ситуаціях, налагоджувати стосунки та застосовувати свій «соціальний капітал» для якомога ефективнішого функціонування; крім того, саме ця здібність може стати запорукою успішного батьківства або материнства в майбутньому [9].

Отже, надійна прив'язаність являє собою неодмінну умову активного та самостійного пізнання дитиною навколишнього світу.

Емоційні проблеми батьків, що заважають розвитку пізнавальної активності дітей. Розглядаючи батьків очима дитини, Сью Герхарт виділяє два типи «важких» батьків: неуважні та нав'язливі. Перші – батьки у стані депресії: «їм надзвичайно важко відповідати на запити своїх дітей, вони апатичні та занурені в себе, вони не підтримують контакт «очі в очі» з дитиною та беруть її на руки виключно для того, щоб перевдягнути або нагодувати» [13]. Їх діти також починають депресивно поводити себе з іншими людьми, виявляють менше позитивних емоцій та важче розв'язують когнітивні задачі. У пізнішому віці їх емоційні проблеми зберігаються та збільшуються [13].

Матері, що належать до другої групи батьків (нав'язливі), насправді також перебувають у депресії, але, як зауважує С. Герхарт, «вони зліші, навіть якщо ця злість завуальована» [13]. Ці жінки експресивніші, інколи навіть жорстокі. Вони виражають певну «обуреність» потребами дитини та відчувають ворожість до неї, але не припиняють активної, нав'язливої турботи, що нерідко стримує дитячі ініціативи. Діти таких матерів також погано розвиваються, прагнуть емоційного уникання та виявляють певну дезорганізованість.

І в першому, і у другому випадках матері надто «зайняті» своїми почуттями, щоб звернути увагу на почуття дитини. Більше того, нездатність витримувати власні почуття повністю унеможлиблює для них здатність витримувати почуття дитячі. Це призводить до затримки розвитку емоційного інтелекту дитини, що в свою чергу заважає їй знаходити спільну мову із вчителями, наставниками й однокласниками. Така дитина навіть за достатньо високого когнітивного інтелекту може зазнавати суттєвих труднощів у навчанні, адже її спосіб поведінки й інконгруентність викликають в оточення мимовільне почуття неприйняття.

Сью Герхарт зазначає, що діти, які «не змогли сформувати надійні стратегії для оперування емоціями, ... надто швидко прагнуть позбутися почуттів» [13]. Дослідниця виділяє декілька типів таких дітей відповідно до типу прив'язаності. Так, діти із нетривкою прив'язаністю схильні автоматично гальмувати будь-які сильні емоції одразу після їх виникнення. Діти з амбівалентною прив'язаністю, навпаки, готові до сильного вираження власних

почуттів, не зважаючи на почуття інших та не думаючи про наслідки. Нарешті, діти з дезорганізованою прив'язаністю постійно коливаються між двома наведеними варіантами поведінки. Їм справді складно погодити власні почуття з вимогами оточення, зрозуміти і себе, й інших. Водночас добрі стосунки потребують «розумного балансу між усвідомленням власних почуттів та відстеженням їх виявів серед інших» [13].

Стратегія схильності до емоційного «заморожування» у дітей, які зазнали травматизації, відома давно. Утім дуже цікавим видається аналіз поведінки дітей із амбівалентним типом прив'язаності, які, за оцінками С. Герхард, схильні, навпаки, надмірно занурюватись у рефлексування щодо своїх почуттів і надто експресивно їх виражати. Дослідниця зазначає, що ці діти вдаються до стратегії перебільшення – «вони постійно перебувають у стані надмірного усвідомлення своїх страхів і потреб, що може призвести до підриву їх незалежності. Насправді це може бути саме тим, чого підсвідомо бажає хтось з їх батьків, оскільки дорослі люди такого типу долають невпевненість у собі, намагаючись бути надзвичайно потрібними іншим людям» [13].

Авторка підсумовує, що батьки мають бути «емоційними тренерами» своїх дітей, тобто «налаштовуватись на одну хвилину з дитиною, щоб відстежувати її постійно змінювані стани, а також допомагати їй переходити на наступний рівень». Батьки мають розвивати емоційний інтелект дитини, що, як відомо, полягає у здатності розрізняти свої та чужі емоції, а також вміти керувати ними та впливати на них. Для цього їм особливо важливо віддзеркалювати та вербалізувати почуття дитини, контейнерувати їх за потреби та демонструвати гарний приклад стресоподолання і самомотивування.

Психоаналітичний погляд на розвиток психічної активності у перші роки життя. Психоаналіз має непересічне значення для розуміння батьківсько-дитячих стосунків, і хоча мова його інколи досить складна для невідготовленого читача, до нього слід звертатися для глибшого опанування цієї проблематики. Передусім розглянемо деякі важливі поняття, запропоновані Д. В. Віннікоттом, зокрема *поняття «звичайної відданої матері» (the ordinary devoted mother), «достатньо хорошої матері» (the good enough mother), «холдингу» (holding), перехідних об'єктів та перехідних просторів.*

Д. В. Віннікотт пропонує фахівцям надзвичайно делікатний підхід до стосунків матері й немовляти, повідомляючи колегам, що в жодному разі не можна втручатись у цей винятково інтимний материнсько-дитячий простір, якщо все відбувається сприятливо, адже тут мати має бути просто матір'ю: «Нерозумні люди часто прагнуть навчити вас тому, що ви *робите* краще, ніж могли б, якби вас цьому *навчили*. І якщо ви впевнені в собі, то готові вдосконалюватись як мати, навчаючись того, чого можна навчитись. Наше цивілізоване, просвітлене суспільство пропонує багато цінних знань – тільки б ви засвоювали їх не коштом втрат закладеного у вас природою» [11, с. 41]. У цьому фрагменті автор наголошує на важливих *несвідомих* моментах материнства, яким неможливо навчитись, більше того – свідоме прагнення удосконалити їх, навпаки, може завадити.

Матері необхідно поводитися природно – «це дасть дитині можливість *бути (being)*, із якої потім виросте здатність *діяти (doing) та бути об'єктом дії (being done to)*. Тут закладено основу того, що поступово стане для дитини буттям-через-власний-досвід» [11]. Щодо цієї вкрай важливої материнської функції великої популярності набули віннікоттівські терміни «звичайна віддана мати» та «достатньо хороша мати». У передмові до книги «Маленькі діти та їх матері» Віннікотт зазначає, що цей вислів спонтанно виник у журналістки Ізи Бензі, яка готувалася до проведення серії радіопередач з його участю: автор намагався пояснити своє ставлення до материнської турботи, а журналістка підсумувала: «Чудово! Звичайна віддана мати!». Як згадує Віннікотт, чого він тільки не натерпівся через це! Утім вислів закріпився, відтак ним часто послуговуються фахівці допоміжних професій.

Важливо зауважити, що слово «звичайна» Віннікотт вживає тут не для того, щоб якимось применшити, знецінити або примітивізувати відданість матері – автор пояснює, що материнська турбота безцінна, адже тільки завдяки їй (або відповідній турботі тих, хто цю функцію виконує) дитина може вирости психічно здоровою. Ідеться про те, що ця відданість, турбота не повинна бути вимушеною, штучною – вона має бути природною і спонтанно та несвідомо організованою матір'ю в той момент, коли вона свідомо має намір зробити все необхідне для дитини, виявляючи любов до неї. Ця необхідність і досить звичайна, і складна водночас, оскільки вимагає від матері ніби самою стати дитиною на певний час, регресувати до дитячого стану, присвятити себе дитині, максимально налаштувавшись на її потреби, аби бути якомога успішнішою у виконанні цього надскладного, але такого природного завдання. У чому ж воно полягає?

Д. В. Віннікотт зауважує, що перед особистістю дитини, яка починає формуватися, є три умовні задачі: інтеграція «я», стабілізація психіки в тілі та побудова об'єктних стосунків. Відтак він стверджує, що цим задачам умовно відповідають три функції матері: здійснення холдингу, турбота про дитину та репрезентація об'єктної «сторони» світу» [11, с.73-74].

Інтеграція та холдинг, що її забезпечує, мають надзвичайно важливе значення, однак усвідомити це можна, лише розглянувши їх протилежність – дезінтеграцію, розщеплення цілісності. Віннікотт пише про неї як про непереносиму, немислиму форму тривоги або, швидше, паніки, позбавити якої може лише звичайна материнська турбота. За наявності цієї турботи у дитини формується основа особистості, первинне особистісне ядро, власне «его». Якщо ж холдинг дитини незадовільний, то її розвиток буде «викривленим і затриманим, а це означає, що якусь частку примітивного хаосу почуттів, первинного страждання вона понесла із собою у життя» [11].

Віннікотт визначає холдинг як «усе, чим мати є для дитини та все, що вона робить з дитиною» [13]. Це поняття значно ширше, ніж його первинне значення «тримати на руках». Холдинг фактично являє собою вираження материнської турботи, втіленої у щоденних побутових практиках: як мати годує дитину, перевдягає, купає, вкладає спати, гуляє, грається з нею і в тому числі – як

тримає на руках. Це материнське ставлення, безумовно, здебільшого несвідоме і залежне від безлічі факторів: у який спосіб здійснювала холдинг мати цієї матері, чи була вона психологічно готовою до материнства, як вона сприймає свою дитину, своє материнство, як ставляться до її дитини та до її материнства родичі й оточення тощо. Відповідно до всього зазначеного очевидно, що «... процес дорослішання неможливий без сприятливого та допоміжного середовища» [11, с.73].

Важливим у теорії Д. В. Віннікотта є також поняття *перехідного об'єкта* – об'єкта, що існує у проміжку між немовлям і світом у той період, коли дитина ще не здатна розрізнити «я» та «не я» [12, с. 42]. Дослідник зауважує, що перехідний об'єкт не є внутрішній у тому розумінні, яке йому надає Мелані Кляйн, тобто він є реальний предмет, яким можна володіти, а не ментальна конструкція. Водночас перехідний об'єкт не є зовнішній стосовно дитини.

Віннікотт указує на таку послідовність у формуванні об'єктів: зовнішній об'єкт (мати, або той, хто виконує її функції) являє собою основу для створення внутрішніх об'єктів (їх ментальних репрезентацій), а ті у свою чергу дають початок перехідним. Україй важливо, щоб зовнішньому об'єкту були притаманні позитивні властивості, оскільки в іншому разі внутрішній або не виникне, або втратить значущість, або буде переслідувальним. За таких умов перехідний об'єкт також може втратити сенс або не мати його взагалі.

Віннікотт виділяє кілька функцій перехідного об'єкта, зокрема надання немовляті можливості свободи, а також ілюзії всевладності – фантазії про те, як каже К. Боллас, що «об'єкта можна позбуватись, а той все ж переживе цю жорстоку дію» [6, с. 37]. У цьому контексті Віннікотт наголошує на важливості збереження об'єкта «сталим», тобто батькам не слід прати, чистити «перехідного» медведика, навіть якщо він сильно забруднився або погано пахне – змінювати, у тому числі й руйнувати, об'єкт може тільки сама дитина.

Концепт перехідного об'єкта є також дуже важливий для розуміння відмінності людської психіки від психіки тварин, з одного боку, та штучного інтелекту – з іншого. Варто простежити логіку дитини – перехідний об'єкт нібито становить річ, але репрезентовану в свідомості зовсім не через її фізичні властивості, а через внутрішні об'єкти. Перехідний об'єкт дозволяє певною мірою маніпулювати внутрішніми об'єктами, виносячи їх назовні. Дитина може експериментувати – піклуватися про перехідний об'єкт через конкретні дії або, навпаки, спотворювати або навіть знищувати його, не боячись покарання чи помсти. На цьому рівні дитяча фантазія і творчість можуть функціонувати в абсолютно вільній та креативній спосіб, чого ми не спостерігаємо в інших носіїв психіки і що вкрай важко уявити для штучного інтелекту.

Отже, внутрішній світ дитини, а згодом і її творча активність у світі зовнішньому безпосередньо залежить від «якості» материнсько-дитячих стосунків на ранніх етапах.

Батьки як трансформаційні об'єкти. Звернемося до концепції К. Болласа, який певною мірою спирається на ідеї Д. Віннікотта, але пропонує багато нових евристичних понять та ідей. Зокрема, він розвиває ідею про мати

як своєрідний *трансформаційний об'єкт*, який змінює немовля як зовнішньо, так і внутрішньо: коли годує його і позбавляє голоду; коли втішає і позбавляє страху та в безліч інших моментів. У дорослому житті цей первинний досвід трансформації стане чимось, що ми шукатимемо в інших людях – шукатимемо когось, хто зможе змінити нас. У цьому контексті Боллас зауважує, що «не так важлива мати-об'єкт, як мати-процес, яку можна мислити як накопичення внутрішніх та зовнішніх перетворень» [6, с. 36]. З одного боку, зазначає автор, мати задовольняє потреби дитини, змінюючи відповідно до них зовнішнє середовище. З іншого, вона присутня у щоденних розвідках малюка, спрямованих на пізнання світу, щоб модулювати його тривогу та підтримувати у психічному і фізичному зростанні. Автор наводить такий аргумент на користь цієї важливої материнської якості: «Якщо мати подовгу відсутня або недбала, не може підтримувати сприятливе середовище, то его може зруйнуватись, і дитину захлесне психічний біль» [6, с. 37].

Боллас визначає об'єкт як «те, що тілесно-середовищно трансформує суб'єкта» [6, с. 36]. Він зауважує, що завдяки немовлячому досвіду трансформації ми вчимося шукати об'єкти, здатні змінити нас. У цьому розумінні шукачеві не потрібні предмети як такі, – йому потрібні об'єкти (речі, люди, події, досвід), що можуть його трансформувати: «У дорослому житті завдання не в тому, щоб оволодіти об'єктом; радше, об'єкта домагаються, щоб здатись на його ласку – ласку посередника, який змінює самість і тілесно-середовищно піклується про суб'єкта-прохача, а той відчуває це піклування через трансформацію самості» [6, с. 36].

Ще цікавішою виглядає ідея Болласа про потребу у трансформації не тільки немовляти, але і матері. При цьому важливо, щоб вона не робила це за рахунок дитини: «Не лише немовляті потрібно пережити сепарацію та розчарування в трансформаційній матері; мати теж мусить витримати біль приземлення, якого завдає її розуміння справжніх потреб дитини, і знешкодити таким чином своє несвідоме бажання, щоб дитина стала її трансформаційним об'єктом» [6, с. 45]. Ці слова Болласа якнайкраще демонструють специфічну роль батьків – роль трансформаційних об'єктів для дітей, а не навпаки. Утім дуже часто ми спостерігаємо випадки специфічної інверсії – несвідомого переконання батьків у тому, що дитина – їх власність, яку вони нібито народили ДЛЯ СЕБЕ (бо дитина втілить мої мрії, у житті треба народжувати дітей, жити заради них (дитина наповнить сенсом моє життя, позбавить мене нудьги/самотності/депресії/відсутності сталої ідентичності тощо)).

Боллас також звертає увагу на випадки, коли мати не реалізує функцію трансформаційного об'єкта. Це може статися з різних причин – через її соматичну хворобу або депресію, спричинену, наприклад, смертю когось із близьких родичів. Така «мертва мати» (термін А. Гріна) часто неспроможна піклуватися про немовля, і якщо це триватиме довго, дитина вже у дорослому житті також виявить «відносну неспроможність до стосунку з Іншим» [6, с. 45]. Отже, як підсумовує автор, «структура его – це слід стосунку» [6, с. 77].

Тема 2. Розвиток пізнавальної активності як здатності до інтелектуальних зусиль у ситуації невизначеності

Формування передумови здатності до інтелектуальних зусиль у дошкільному дитинстві. Із розвитком просвітницької думки та необіхевіористських течій в освіті набула поширення ідея, що будь-яку дитину можна навчити будь-чого. Дослідниця творчості Ж. Піаже Л. Ф. Обухова спростовує це твердження, акцентуючи на мінімальній інтелектуальній компетенції дитини [19]. Крім того, вона зазначає, що учні та послідовники Ж. Піаже розширили його концепцію необхідних для навчання умов, зокрема, продемонструвавши, що просте накопичення знань не приводить до розвитку інтелекту. Для цього потрібні більш складні умови, а саме наявність ситуації конфлікту (у роботах Перре-Клермон – соціокогнітивного конфлікту) між підходом до вирішення проблеми, наявної у дитини, й об'єктивними умовами реальності. Тобто вона має побачити, умовно кажучи, обмеженість свого підходу та зустрітися з іншими суб'єктами пізнання, які мають інші розв'язки. Виклик або необхідність прийняти їх варіант як більш влучний зумовлює когнітивну перебудову дитини, що й забезпечує її інтелектуальний розвиток.

Отже, відповідно до наведеної концепції навчання не відбувається у вакуумі, навпаки, як стверджує А.В. Дуаз: «генеза когнітивних структур відбувається переважно через міжіндивідуальну координацію» [19].

Як зазначає К. Патяєва, якщо пізнавальну активність не розвивати, то «дитина навчається «не навчатись», у неї виникає своєрідний «синдром інтелектуальної пасивності» ... і її інтелектуальний розвиток різко гальмується або взагалі зупиняється» [20, с. 39]. Вона наголошує, що дуже важливо, як саме батьки стимулюють дослідницький інтерес у період від одного року до трьох. Дослідниця зауважує, що пізнавальна активність розпочинається з допитливості й уваги та продовжується у розвитку інтелектуальних здібностей.

К. Патяєва виокремлює дві полярні групи дітей за рівнем розвитку їх пізнавальної активності: «допитливі», або «інтелектуально активні», та «інтелектуально пасивні» діти. Інтелектуально активним дітям притаманні такі характеристики:

- допитливість;
- «смак» до інтелектуальної діяльності;
- уміння зосередитися на інтелектуальній діяльності (інтелектуальна увага);
- добре розвинуті ігрові здібності;
- добре розвинуте мовлення.

Авторка зазначає, що ці діти *«вміють і бажують достатньо довго, захоплено та зосереджено грати в конструктивні ігри типу будівництва з кубиків або конструктора, збирання мозаїки, складання фігурок із будь-яких деталей»* [20]. Вони *вміють грати самостійно*, зосереджуватися на прослухованні та розгляданні, полюбляють малювати, ліпити, слухати книжки, вигадувати історії. Такі діти виділяються різноманітням ігор та вмінням

розповідати, вони можуть бути дуже активними та непосидливими, але це не заважає їм переключати і зосереджувати свою увагу, якщо їх щось зацікавило.

На відміну від них, «інтелектуально пасивним» дітям *не приносить задоволення будь-яка діяльність, що потребує інтелектуальних зусиль*. Їм складно займатися такими справами, оскільки в них не розвинутий «смак» до них, їм нецікаво, до того ж вони не мають відповідних навичок, а тому віддають перевагу телевізору й «ефектним» іграшкам.

Як зауважує К. Патяєва, за найсприятливіших умов інтелектуальна активність формується до 3–4 років, за гірших умов – до 5–6. Якщо ж цього не стається і у 5–6 років, то до школи дитина приходиться із інтелектуальною пасивністю, виправити яку вже буде значно складніше. Утім, підкреслює дослідниця, навіть розвинута інтелектуальна активність може згасати, якщо дитина перенавантажена завданнями, зазнає безперервного неуспіху в навчанні [20].

Пізнавальна активність у ситуації невизначеності. Звернемося до питань, пов'язаних із розвитком пізнавальної активності у більш старшому, а також дорослому віці. Звісно, надзвичайно важливо заглиблюватись у специфіку пізнання школярів та студентів, утім цій темі присвячено достатньо багато літератури, охопити яку в межах публікації такого обсягу неможливо. Тому зупинимося на кількох важливих аспектах пізнання у невизначеній ситуації, що стосується усіх суб'єктів пізнання, але передусім «підготовлених».

Пізнавальна активність очевидно стабілізується з віком, набуває індивідуально-стильових особливостей і стратегій. Для когось вона стає визначальною цінністю і навіть переважним видом діяльності, а для когось залишається допоміжним засобом орієнтування в нових умовах.

Р. Кечур у статті «Пізнання невідомого. Метод та компроміс» посилається на відомого філософа Г. Франкфурта, який запропонував поняття «bullshit» (фігня, нісенітниця), що описує неминучий феномен у ситуації, «коли обставини вимагають від когось говорити, не маючи поняття про те, про що він говорить» [16]. З іншого боку, це є перший або попередній етап пізнання, адже воно починається з незнання, коли ми намагаємось окреслити те, чого не знаємо, «метафорично, приблизно, за якимись аналогіями».

«Фігня» не є ані брехня, ані правда – вона передує обом, оскільки ґрунтується на непевності, а не на переконаннях. Р. Кечур також позначає цю непевність як *простір вільного фантазування*, проміжний між знанням та незнанням. Він також говорить про нього як про «...специфічне пізнання розуміння (а часто і конструювання) смислів без встановлення фактів», але, вказує дослідник, «застосування цього методу для зони знання є руйнівним ... для предмету пізнання» [16]. Це можна зрозуміти як доречність і неухильність вільного фантазування («фігні») у випадках, коли ми пам'ятаємо про його відносний характер, про певну тимчасовість метафор, які замінюють нам факти, доки ми їх не матимемо. Водночас за появи цих фактів розбудова наукового знання поступово стає кориснішою, ніж фантазування.

Цей підхід неймовірно цікавий, оскільки пропонує свідомий вихід за межі фактів у поле метафор і фантазій, що приносить найбільшу користь тому дослідникові, який не забуває про його обмеження та певну тимчасовість. Тобто у певний час він свідомо переходить від парадигми знання до парадигми незнання, усвідомлюючи переваги та недоліки обох. Якщо ж дослідник забуває про цю обмеженість і починає видавати свої метафори за факти, то втрачає їх корисність.

Інший дослідник свідомого та несвідомого В. Аллахвердов замість терміна «фігня» послуговується поняттям «ахінея», відображаючи в ньому, з одного боку, маячний відтінок, а з іншого – певну «мудрість», яка, за його словами, йде від богині мудрості Афіни [4]. В. Аллахвердов говорить про «ахінею» у тому ж контексті, що і Р. В. Кечур, позначаючи цим поняттям поле невідомого, простір незнання, куди неухильно потрапляє будь-який дослідник, який прагне відкривати щось нове. Незважаючи на те, що прагнення до нового нібито має бути основою наукового пошуку, В. Аллахвердов яскраво демонструє, що справжні переживання як самого дослідника-першопрохідця, так і його наукової спільноти можуть бути дуже різними.

По-перше, стикаючись із новим, сам дослідник нерідко інтерпретує свою знахідку як «ахінею» («фігню»), сумніваючись у її істинності. Як зазначає Аллахвердов, це відбувається саме тому, що для того, щоб взагалі помітити, звернути увагу на щось невідоме, дослідник має вийти за простір свідомого знання, звичної реальності. Такий вихід у несвідоме, що відбувається у зміненому стані свідомості, суб'єкт постфактум переживає не просто як новий досвід, а часто як «принципово новий», який складно концептуалізувати й інтегрувати у структуру власного досвіду. Нерідко сам суб'єкт також може сприймати цей досвід як егодистонний, тобто такий, що суперечить уявленням про себе.

По-друге, наукова спільнота, до якої належить дослідник, перебуваючи у межах певної парадигми або дослідної програми, зазвичай реагує на відкриття зі скепсисом, якщо не з відразою. Чому так відбувається – окрема тема, але цей скепсис може спричинити закономірне неприйняття, спротив наукової спільноти, яка прагне залишитися в умовному гомеостазі. Для подолання цього опору дослідник має тривіалізувати власну «ахінею», тобто прийняти й описати її як щось «очевидне», «просте». Отже, підсумовує автор, для того щоб займатись дослідженнями, науковці мають спершу вийти у простір «ахінеї», а згодом тривіалізувати, узвичаїти його для прийняття своєю науковою спільнотою [4].

Описана ситуація певною мірою нагадує пізнавальну активність малих дітей, про яку йшлося на початку – вона являє собою новий досвід для самих «дослідників», але вони з огляду на вікові обмеження ще не можуть її тривіалізувати. Тому, стикаючись з опором значущих дорослих, вони гальмують власне пізнання. Зважаючи на це, дорослі мають пам'ятати, що їм необхідно не лише стимулювати дитячу пізнавальну активність, але й

моделювати власну тривогу щодо неї.

Завдання для самоперевірки

I. Питання для обговорення

1. Яку роль у розвитку пізнавальної активності немовляти відіграє найближче оточення?
2. У який спосіб спілкування з дитиною впливає на розвиток її пізнавальної активності?
3. Як саме пов'язані прив'язаність і дослідна поведінка? Чому діти з тривожно-амбівалентним та унікаючим типом прив'язаності гірше навчаються?
4. Які переваги та специфічні риси мають діти з надійною прив'язаністю?
5. Які емоційні проблеми батьків можуть перешкоджати розвитку дітей?
6. На яких основних функціях батьків акцентують увагу в межах теорії прив'язаності?
7. Які важливі моменти привнесли дослідники школи Ж. Піаже у розуміння пізнавальних можливостей дітей?
8. Як виявляють себе «інтелектуально активні» (допитливі) та «інтелектуально пасивні діти»? Наведіть приклади.
9. Які причини призводять до «інтелектуальної пасивності»? У який спосіб цьому можна зарадити? Які рекомендації ви б надали батькам, дитина яких виявляє «інтелектуальну пасивність»?
10. Які важливі моменти підкреслюють дослідники пізнавальної поведінки стосовно можливостей «виходу за межі відомого»?
11. Чому простір між відомим і невідомим заповнюють «вільним фантазуванням»?
12. Які паралелі та відмінності ви вбачаєте між поняттям «фігня» (bullshit) Г. Франкфурта й «ахінеєю» В.М. Аллахвердова?

II. Дайте визначення та поясніть зміст понять: «звичайна віддана мати», «холдинг», «зовнішній об'єкт», «внутрішній об'єкт», «перехідний об'єкт», «трансформаційний об'єкт». **Яку площину ці поняття додають у розуміння батьківсько-дитячих стосунків?**

III. Ознайомтеся з випадком, наведеним у роботі К. Болласа «Тінь об'єкта». Як у даному кейсі відображено всі перелічені вище поняття? Які ще знайомі вам поняття тут фігурують?

«Маріанні двадцять п'ять, вона історик мистецтв... Вона єдина дитина заможних батьків, кожен з яких мав ще кілька дітей від попередніх шлюбів. Перші п'ять років її доглядали семеро няньок, а матір Маріанна описує як дуже зверхню жінку, яка приховувала невпевненість у собі за соціальними умовностями, притаманними її класу, створюючи видимість власної компетентності та надійності. Маріанна згадує, що матір сильно критикувала її поведінку, та пам'ятає, як намагалася вписатись у материне бажання бачити свою доньку молодою, блискучою зіркою, тоді як Маріанна була лише дитиною. Батько був дещо відстороненим чоловіком, який, втім, оживав, коли набундючено звертався до сім'ї з промовою. На жаль, його красномовство

витрачалося марно, бо ніхто його не слухав, а він не дуже й переймався, що його промова не досягла мети. Попри свою помпезність він радше подобався Маріанні, і вона пригадує, як намагалася наслідувати його.

Їй напрочуд важко давалася розповідь про себе в аналізі. Роками вона вкладала уривки почуттів та думок у численних друзів, усі вони були якось віддалено пов'язані між собою, хоча більша частина проживала в різних куточках світу. Зазвичай вона відвідувала якогось товариша в його країні і розповідала йому щось про іншого друга, часто якусь гидоту. Коли відчувала, що вже зловживає гостинністю, вирушала у гості до наступного друга і розповідала про якусь «невдачу» – власну чи когось із знайомих. Вкладаючи себе отак в різних людей, Маріанна зберігала через це розщеплення власну неінтеграцію. Розщеплення, втім, екстерналізувалось та відігрувалось у житті, бо вона мислила різні почуття та думки про себе та інших, визначаючи їх через людей, які знали про цю думку або почуття. Так, зберігаючи розщеплення у самоті, вона зберігала розщеплення і в об'єктах, кожен з яких грав роль обмеженого контейнера для різних думок і почуттів. Очевидно, що її настрої коливався: від гіпоманіакального польоту до товариша, який жив в іншій частині світу, до депресивного переживання, що їй пора рухатись, поки той приятель не вказав їй на двері. Єдиним винятком були стосунки з чоловіком, який терпів її мстивість і злостивість, обертаючи їх у таку собі гру. Вдячна за те, що він витримав, вона глибоко прив'язалася до нього [6, с.79–80]».

Список використаної літератури

1. Абульханова-Славская, К. А. Стратегия жизни [Текст] / К. А. Абульханова-Славская. – Москва: Мысль, 1991. – 301 с.
2. Авдеева, Н. Н. Зависимость типа привязанности ребенка ко взрослому от особенностей их взаимодействия (в семье и Доме ребенка) [Текст] / Н. Н. Авдеева, Н. А. Хаймовская // Психол. журн. – 1999. – Т. 20. – № 1. – С. 20–25.
3. Авдеева, Н. Н. Развитие личности на ранних этапах детства [Текст] / Н. Н. Авдеева, М. Г. Елагина, С. Ю. Мещерякова // Психология личности в соц. о-ве. Личность и ее жизн. путь. – Москва: Наука, 1990. – 212 с.
4. Аллахвердов, В.М. Научное исследование как тривиализация обоснованной ахинеи [Текст] / В.М. Аллахвердов // Теория и методол. психологии. Постнекласс. перспектива; отв. ред. А. Л. Журавлев, А. В. Юревич. – Москва: Ин-т психологии РАН, 2007. – С. 174–194.
5. Богоявленская, Д. Б. Интеллектуальная активность как проблема творчества [Текст] / Д. Б. Богоявленская. – Ростов-на-Дону: Изд-во Рост. ун-та, 1983. – 172 с.
6. Боллас, К. Тінь Об'єкта [Текст] / К. Боллас; пер. з англ. – Київ: Вид-во Ростислава Бурлаки, 2019. – 332 с.
7. Боулби, Дж. Привязанность [Текст] / Дж. Боулби. – Москва: Гардарики, 2003. – 477 с.
8. Боулби, Дж. Создание и разрушение эмоциональных связей [Текст] / Дж. Боулби. – Москва: Академ. проект, 2004. – 232 с.

9. Бриш, К. Х. Теория привязанности и воспитание счастливых людей [Текст] / К. Х. Бриш. – Москва: Теревинф, 2014. – 208 с.
10. Бриш, К. Х. Терапия нарушений привязанности: от теории к практике [Текст] / К.Х. Бриш; пер. с нем. – Москва: Когито-Центр, 2012. – 316 с.
11. Винникотт, Д.В. Маленькие дети и их матери [Текст] / Д. В. Винникотт; пер. с англ. – Москва: НФ Класс, 2016. – 80 с.
12. Винникотт, Д. В. Разговор с родителями [Текст] / Д. В. Винникотт; пер. с англ. – Москва: НФ Класс, 1995. – 94 с.
13. Герхарт, С. Как любовь формирует мозг ребенка? [Текст] / С. Герхарт. – Москва: Этерна. – 2012. – 320 с.
14. Глушко, О. І. Роль спілкування у розвитку суб'єктної активності особистості [Текст] / О. І. Глушко // Вісн. Дніпропетр. ун-ту. Сер. «Педагогіка і психологія». – 2007. – Вип. 13. – № 7. – С. 38–43.
15. Зубкова, Т.И. Формирование познавательной активности слабоуспевающих учащихся начальных классов [Текст]: автореф. дис. на присужд. науч. степ. канд. пед. наук / Т.И. Зубкова. – Екатеринбург, 1993. – 32с.
16. Кечур, Р.В. Пізнання невідомого. Метод і компроміс [Електронний ресурс] / Р.В. Кечур. – Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/56275> – Заголовок з екрана.
17. Максимова, С. В. Творческая активность у лиц с наркотической зависимостью [Текст] / С. В. Максимова // Вопр. психологии. – 2006. – № 1. – С. 118–127.
18. Матюшкин, А. М. Психологическая структура, динамика и развитие познавательной активности [Текст] / А. М. Матюшкин // Вопр. психологии. – 1982. – № 4. – С. 5–17.
19. Обухова, Л. Ф. Социо-когнитивный подход к исследованию интеллектуального развития ребенка [Электронный ресурс] / Л.Ф. Обухова. – Режим доступа: https://www.youtube.com/watch?v=ckyk-BqQ_VI&t=3226s – Заглавие с экрана.
20. Патяева, Е. Ю. От рождения до школы. Первая книга думающего родителя [Текст] / Е. Ю. Патяева. – 2-е изд. – Москва: Смысл; Генезис, 2012 – 623 с.
21. Петрановская, Л. В. Тайная опора. Привязанность в жизни ребенка [Текст] / Л.В. Петрановская. – Москва: АСТ, 2015. – 210 с.
22. Петрановская, Л. В. Лекция «Теория привязанности» [Электронный ресурс] / Л. В. Петрановская. – Режим доступа: <http://rideo.tv/video/78102/> – Заглавие с экрана.
23. Поляков, Ю. Ф. Развитие инициативности у детей первого года жизни в условиях материнской депривации [Текст] / Ю. Ф. Поляков, К. В. Солоед // Вопр. психологии. – 2000. – № 4. – С. 9–18.
24. Ротенберг, В. С. Сновидения. Гипноз и деятельность мозга [Текст] / В. С. Ротенберг. – Москва: ООО «Центр гум. лит. «РОН»», 2001. – 253 с.
25. Стерн, Д.Н. Дневник младенца: что видит, чувствует и переживает ваш малыш [Текст] / Д. Н. Стерн; пер. с англ. – Москва: Генезис, 2001. – 192 с.

Правильні відповіді на завдання для самоперевірки

Тема 1. ЛГБТК-сім'ї

I. Оберіть правильний варіант відповіді:

1) а; 2) б; 3) в; 4) г; 5) а.

II. Наведіть терміни відповідно до запропонованих тверджень:

- 1) гетероцентризм/гетеронормативність;
- 2) внутрішня гомофобія;
- 3) діадних стосунків;
- 4) бінарність батьківства;
- 5) цисгендерність.

III. Визначте правильність або хибність тверджень:

1) –; 2) +; 3) –; 4) +; 5) +.

Тема 2. Поліаморні сім'ї

I. Оберіть правильний варіант відповіді:

1) г; 2) а; 3) г; 4) а; 5) б.

II. Наведіть терміни відповідно до запропонованих тверджень:

- 1) послідовна моногамія;
- 2) радикальна чесність;
- 3) екстрадіадні;
- 4) мізогіністські;
- 5) сексистський.

III. Визначте правильність або хибність тверджень:

1) +; 2) +; 3) –; 4) –; 5) +.

Тема 3. Чайлдфрі сім'ї

I. Оберіть правильний варіант відповіді:

1) г; 2) а, б, в, г; 3) а; 4) б; 5) в.

II. Наведіть терміни відповідно до запропонованих тверджень:

- 1) урбанізації, емансипації;
- 2) «постійні відкладачі»;
- 3) інфертильність;
- 4) трансгенераційної;
- 5) старіючого населення.

III. Визначте правильність або хибність тверджень:

1) +; 2) –; 3) +; 4) +; 5) +.

ЗМІСТ

Вступ.....	3
РОЗДІЛ 1. НЕТРАДИЦІЙНІ СІМ'Ї.....	4
Тема 1. ЛГБТК-сім'ї.....	5
Тема 2. Поліаморні сім'ї.....	13
Тема 3. Чайлдфрі-сім'ї.....	20
РОЗДІЛ 2. ПСИХОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ У БАТЬКІВСЬКО-ДИТЯЧИХ СТОСУНКАХ.....	28
Тема 1. Пізнавальна активність у перші роки життя.....	28
Тема 2. Розвиток пізнавальної активності як здатності до інтелектуальних зусиль у ситуації невизначеності	36
Правильні відповіді на завдання для самоперевірки.....	42

Навчальне видання

Оксана Олександрівна Байер
Ольга Ігорівна Глушко

Актуальні питання психології сім'ї
Посібник

Редактор Д.І. Вергазова
Техредактор Т.І. Севост'янова
Коректор О.В. Бец

Підписано до друку 2019. Формат 60x84/16. Папір друкарський.
Друк плоский. Ум. друк. арк. 2,6. Ум. фарбовідб. 2,6. Обл.-вид. арк. 2,9.
Тираж пр. Зам. №

РВВ ДНУ, просп. Гагаріна, 72, м. Дніпро, 49010.
ПП «Ліра ЛТД», вул. Наукова, 5, м. Дніпро, 49107.
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
серія ДК № 6042 від 26.02.2018 р.